

The University of Tehran Press

Oral history of management knowledge in Iran

Seyyed Mahdi Alvani¹ | Mohammad Shahab Sheybani Far^{2*}

1. Department of Public Administration, Faculty of Management & Accounting, Allameh Tabatabaai University, Tehran, Iran. Email: sralvani@gmail.com

2. Corresponding Author, Department of Management, Faculty of Economic, Management & Public Administration, Semnan University, Semnan, Iran. Email: sheybani.shahab@gmail.com

ARTICLE INFO

Article type:

Research Article

Article History:

Received 18 March 2022

Revised 10 June 2022

Accepted 16 June 2022

Published online 07 February 2024

Keywords:

Evolution of management,

Historiography,

History of management,

Management in Iran,

Oral history.

ABSTRACT

Background. Historical research of management in Iran has not been studied or has not been methodical. Oral history of management in Iran has not been considered a common method in historiography by researchers.

Purpose. The purpose of this study was to record the memories and observations of professors and veterans aware of the evolution of management knowledge in Iran to record and preserve the oral history of management in Iran. The main purpose of oral history is to record and preserve the memories and information of those who are aware of historical events in a particular field.

Design / Methodology / Approach. In this article, the oral narratives of several professors and veterans of management knowledge in Iran are studied and recorded using the oral history method. The interviewees were the main actors in different periods of management development in Iran who were aware of the process of formation and development of management knowledge in Iran.

Findings. From interviews and conversations with professors and veterans, memories, observations, hearings, and information were obtained that were narrated raw and without manipulation and the intervention of historians, and have shaped the oral history of management knowledge in Iran.

Results. This study has resulted in a reliable and citationable historical compilation by the principles and stages of one of the scientific and accepted methods of historical studies, namely oral history which can be studied by other management researchers and historians.

Cite this article: Alvani, S. M. & Sheybani Far, M. Sh (2024). Oral history of management knowledge in Iran. *Organizational Culture Management*, 22 (1), 1-20. DOI: <http://doi.org/10.22059/JOMC.2022.343136.1008463>

© Seyyed Mahdi Alvani, Mohammad Shahab Sheybani Far
DOI: <http://doi.org/10.22059/JOMC.2022.343136.1008463>

Publisher: University of Tehran Press.

تاریخ‌نگاری شفاهی دانش مدیریت در ایران

سید مهدی الوانی^۱ | محمدشهاب شببانی‌فر^{۲*}

۱. گروه مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران. رایانامه: sralvani@gmail.com
۲. نویسنده مسئول، گروه مدیریت، دانشکده اقتصاد، مدیریت و علوم اداری، دانشگاه سمنان، سمنان، ایران. رایانامه: sheybani.shahab@gmail.com

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ‌های مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۲۵

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۰۷/۱۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۸/۳۰

تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۱۱/۲۶

کلیدواژه:

تاریخ شفاهی،

تاریخ مدیریت،

تاریخ‌نگاری،

تطور مدیریت،

مدیریت در ایران.

زمینه. مطالعات تاریخی در رشته مدیریت در ایران یا انجام نشده یا به صورت پراکنده بوده و روشمند نبوده است. تاریخ شفاهی دانش مدیریت در ایران به مثابه روشی متداول در تاریخ‌نگاری نیز مورد توجه محققان نبوده است.

هدف. در این مطالعه ثبت و ضبط خاطرات و مشاهدات استادان و پیشکسوتان مطلع از تطور دانش مدیریت در ایران جهت تدوین تاریخ شفاهی این دانش دنبال می‌شود. عمده هدف تاریخ شفاهی ثبت و نگهداری خاطرات و اطلاعات کسانی است که از رویدادهای تاریخی در زمینه‌ای خاص باخبرند.

روش پژوهش. در این مقاله، روایت‌های شفاهی تعدادی از استادان پیشکسوت دانش مدیریت در ایران با استفاده از روش تاریخ شفاهی ثبت و ضبط شده‌اند. مصاحبه‌شوندگان کنشگران اصلی در دوره‌های مختلف تطور مدیریت بوده‌اند که از روند شکل‌گیری و توسعه این دانش در ایران آگاه و مطلع بودند.

یافته‌ها. از مصاحبه با استادان پیشکسوت خاطرات، مشاهدات، شنیده‌ها، و اطلاعاتی به دست آمد که به صورت خام و بدون دستکاری و دخالت مورخان روایت شده‌اند که به تدوین تاریخی موثق و قابل استناد، منطبق با اصول و مراحل تاریخ شفاهی، منتج شده است و از برتری‌های آن ارائه کدها و کلیدواژه‌هایی تاریخی است که می‌توانند موضوع مطالعه سایر محققان و مورخان مدیریت قرار گیرند.

نتیجه‌گیری. مورخان، ضمن رعایت اصالت تاریخ شفاهی و روایت آن بدون دستکاری، چهار مؤلفه اصلی شامل ساختارهای مؤثر، خبرگان مؤثر، آثار مؤثر، و رویدادهای مؤثر بر علوم اداری را به عنوان الگویی نظری در تبیین و تدوین تاریخ دانش مدیریت در ایران استنتاج کردند.

استناد: الوانی، سید مهدی و شببانی‌فر، محمدشهاب (۱۴۰۳). تاریخ‌نگاری شفاهی دانش مدیریت در ایران. مدیریت فرهنگ سازمانی، ۲۲ (۱) ۲۰-۱.

DOI: <http://doi.org/10.22059/JOMC.2022.343136.1008463>

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

© سید مهدی الوانی، محمدشهاب شببانی‌فر

DOI: <http://doi.org/10.22059/JOMC.2022.343136.1008463>

مقدمه

پژوهش‌های تاریخی در بسیاری از رشته‌ها نتوانسته است علاقه پژوهشی محققان را به خود جلب کند. در حوزه علوم انسانی و علوم اجتماعی مطالعات تاریخی منتقدانی نیز دارد. نداشتن روش مشخص یکی از عمده نقدهایی است که به تحقیقات تاریخی می‌شود. در رشته مدیریت نیز مطالعات تاریخی طرفداران زیادی ندارد و بسیاری از استادان دانشگاهی مطالعات تاریخی را یا فعالیتی غیرعلمی قلمداد می‌کنند یا برای آن ارزش کمی قائل‌اند. این در حالی است که مطالعات مدیریتی باید با ژرف‌نگری عمیق‌تری انجام گیرند تا درک درستی از روند شکل‌گیری و توسعه علم و تفکر مدیریت ایجاد کنند. به بیان بهتر، آگاهی و درک تحولات تاریخی موضوعی مهم است که برای معاصران اهمیت بیشتری نیز می‌یابد. درک زمینه تاریخی مدیریت حسی در ارتباط با میراث مدیریت ایجاد می‌کند که می‌تواند کمک کند تا اشتباهات گذشته تکرار نشود (Griffin, 2012: 11). همان‌طور که دانکن^۱ (۱۹۸۹) بیان می‌کند «تاریخ مدیریت پر است از درس‌های ارزشمند برای کسانی که می‌خواهند در آنچه تدریس می‌کنند مشارکت کنند» (Topping et al., 2006). به همین سبب، مورخان مدیریت^۲ بر آن‌اند که هر چه دانش از گذشته بیشتر باشد به آینده بهره‌ورتر منجر خواهد شد. آن‌ها استدلال می‌کنند که دانشجویان مدیریتی، که در درک تحولات تفکر مدیریت^۳ کوتاهی می‌کنند، سزاوارند که اشتباهات گذشته را تکرار کنند. به‌علاوه، مورخان و مدیران به یک اندازه بر این باورند که اگر می‌خواهید بدانید مدیریت به کجا می‌رود، باید بدانید مدیریت کجا بوده است (Kreitner, 2009: 32). بنابراین، مطالعات تاریخی ارزشمندند و تاریخ شفاهی به مراتب ارزشی بالاتر دارد. محققان، ضمن ثبت خاطرات افراد از رویدادها، فرصت نقد و تحلیل را برای سایر محققان فراهم می‌کنند و از این جهت پژوهش‌های تاریخ شفاهی^۴ می‌توانند به نمایش دقیق‌تری از وقایع تاریخی کمک کنند (Thompson, 2017: 11).

به طور کلی، روشمند نبودن تحقیقات تاریخی یک مشخصه تاریخ است که هایدن وایت، یکی از فلاسفه مؤثر تاریخ، درباره آن گفته است: «تاریخ بیشتر یک رشته حرفه‌ای است که با آداب و رسوم سروکار دارد تا نظریه و روش. نیز از زبان‌های عادی و معمولی برای شرح مقاصد مطالعه‌اش استفاده می‌کند و تفکر مورخان را درباره موضوعات نشان می‌دهد.» (Cassell & Symon, 2004: 301). دوگانگی اصلی این است که درحالی‌که تاریخ بر مفهوم شرایط احتمالی، یعنی بر مرزهای زمانی یا تأثیرات دوره‌ای، تمرکز دارد، تئوری بر مفهوم قابلیت پذیرش تمرکز دارد. پل‌های مختلفی بین این دو مفهوم در نوشته‌های فیلسوفان و نظریه‌پردازان تاریخی مانند هایدن وایت^۵، میشل فوکو^۶، پل ریکو^۷، دیوید کار^۸، و دیردر مک‌کلوزکی^۹ و همچنین در آثار نظریه‌پردازان اجتماعی مانند زیگمونت باومن^{۱۰}، نوربرت الیاس^{۱۱}، و ماکس وبر^{۱۲} بررسی شده است. محققان تاریخ سازمانی نظیر بوث و رولینسون^{۱۳} (۲۰۰۶)، کارول^{۱۴} (۲۰۰۲)، کیپینگ و همکارانش^{۱۵} (۲۰۱۴)، بوچلی و وادوانی^{۱۶} (۲۰۱۴) خوش‌بین هستند که این پل‌ها برای یک علاقه پژوهشی به رویکرد تاریخی در مطالعات سازمانی، همکاری بین مورخان و محققان سازمان و مدیریت را تسهیل و ادعای نامعتبر بودن مطالعات تاریخی را رفع می‌کنند (Novicevic et al., 2015: 162). از طرفی در مطالعه تاریخ مدیریت^{۱۷} دو گونه منبع در دسترس محقق است: منابع اولیه از داده‌های تاریخی که مصنوعات دست‌اول اصلی، اسناد، مشاهدات،

1. Duncan
2. management historians
3. management thought
4. oral history research
5. Hayden White
6. Michel Foucault
7. Paul Ricoeur
8. David Carr
9. Deirdre McCloskey
10. Zygmunt Bauman
11. Norbert Elias
12. Max Weber
13. Booth & Rowlinson
14. Carroll
15. Kipping et al.
16. Bucheli & Wadhvani
17. management history

توضیحات شفاهی، خاطرات، عکس‌ها، و رویدادهای ضبط‌شده صوتی و تصویری از گذشته هستند و منابع ثانویه که مستندات شفاهی و کتبی دست‌دوم غیرمستقیم از حوادث گذشته هستند که دیگران آن‌ها را خلاصه و مستند کرده‌اند و از منابع اصلی اولیه نیستند (Lavrakas, 2008: 730).

مطالعات تاریخی درباره نظریات سازمان و مدیریت و به دنبال آن تاریخ شفاهی مدیریت تا آنجا پیش رفته و اهمیت یافته است که تاپینگ^۱ و همکارانش (۲۰۰۶) در مقاله‌ای با عنوان «تاریخ شفاهی به مثابه یک ابزار کلاس درس: یادگیری تئوری مدیریت از تطور یک سازمان»^۲ استدلال می‌کنند که می‌توان از روش تاریخ شفاهی به منزله تکنیکی برای آموزش مباحث مدیریت و سازمان استفاده کرد. در واقع، آن‌ها این روش را به مثابه روشی برای یادگیری بهتر دانشجویان مدیریت توصیه می‌کنند. در این روش، روایت‌ها و مصاحبه‌های تاریخی از یک رویداد یا یک واقعه در یک سازمان به دانشجویان ارائه می‌شود و آن‌ها ضمن این روایت‌های تاریخی تحلیل‌های خود را ارائه می‌کنند. دانشجویان از این روش استفاده می‌کنند و ضمن جمع‌آوری داده‌های تاریخی از یک یا چند رویداد، از طریق مصاحبه و ثبت و ضبط روایت‌های شفاهی مصاحبه‌شوندگان و بیان آن‌ها در کلاس، تحلیل‌های خود را از آن رویدادها ارائه می‌دهند. این روش باعث می‌شود دانشجویان با فرایند تحقیق و مصاحبه و تاریخ شفاهی و نیز تحلیل و نقد و کاربرد نظریه‌ها و تفکر مدیریت آشنا شوند (Topping et al., 2006). در مطالعه تاریخی مدیریت باید به این نکته توجه داشت که عمل مدیریت از دیرباز بوده است؛ آنچه مورد توجه مورخان مدیریت است مطالعه دانش مدیریت به منزله مجموعه‌ای از نظریه‌ها و روش‌ها و الگوهایش است که در سیر تاریخی رشد و توسعه خود به شاخه‌ها و گرایش‌های مختلف و متنوعی منشعب می‌شود. بنابراین، مورخان پیش‌نیاز مطالعه شاخه‌ها و گرایش‌های مدیریت را مطالعه بدنه اصلی دانش مدیریت می‌دانند. به علاوه، مطالعه تاریخ آموزش مدیریت نیز به مطالعه آنچه دانش مدیریت نامیده می‌شود وابسته است.

بیان مسئله

دانش مدیریت در ایران دانشی جدید است که عمر آن به یک قرن نمی‌رسد (شیبانی‌فر و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۱). در واقع، مدیریت به منزله یکی از فعالیت‌های اجتماعی بشر سابقه‌ای بس دیرینه دارد. اما آنچه به عنوان تاریخچه و سیر تحولات نظریه‌های سازمان و مدیریت بیان می‌شود مربوط به زمانی است که نظریه‌های مدیریت و سازمان پا به عرصه وجود نهادند و مدیریت به مثابه یک رشته علمی در میان سایر رشته‌های علوم مطرح شد (الوانی، ۱۳۹۸: ۱۵). بنابراین، از آنجا که مباحث علمی مدیریت این دانش یا علم را محصول تلاش‌های قرن بیستم میلادی کشورهای صنعتی قلمداد می‌کند و این شاخه از علوم را دانشی جدید با عمری کوتاه برمی‌شمرد، تاریخ و تطور دانش مدیریت در ایران نیز محصول ایجاد ساختارهای مدرن آموزشی، نظیر دانشگاه و مدارس جدید، است که به صورت وارداتی و انتقال در ایران شکل گرفته و توسعه یافته است (شیبانی‌فر و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۱). پس، مدیریت در ایران نیز سابقه و تاریخ دارد. اما تاریخ و مراحل تطور آن مورد توجه محققان و مورخان نبوده است. در ایران با صدور فرمان مشروطیت، در سال ۱۳۲۴ قمری، امور دولتی صورت قانونی و عمومی پیدا کرد. اجرای اصول دموکراسی و مشروطه سلطنتی موجب تحولاتی در ارکان اداری کشور شد. از آن تاریخ ادارات و دستگاه‌های دولتی کم‌کم شکلی تازه به خود گرفتند و با آنکه می‌توان گفت تغییر و تحول اوضاع اداری به‌کندی صورت گرفت، بدون شک، در طریقی درست پیش رفت (ناصرزاده، ۱۳۴۱: ۴). بنابراین، ریشه‌های اولیه نظام اداری در ایران را می‌توان در مشروطیت دید. بعد از آن و با روی کار آمدن پهلوی اول، برنامه نوسازی و مدرن‌سازی ایران آغاز شد. در واقع، ایران محروم‌مانده از هر گونه آبادانی و رفاه اجتماعی به بازسازی و ایجاد ساختارهای جدید نیاز داشت تا بتواند در اوایل سده بیستم میلادی فاصله بسیار زیادی را که با دنیای مدرن داشت کم کند (گروه مهندسی خرد، ۱۳۹۷: ۶۷). بنابراین، زیربنای اولیه دانش مدیریت و دغدغه تربیت کارگزاران و کارکنان حکومت و دولت در مدارس جدید و در اواخر دوره قاجار و دوره پهلوی اول بود که شکل گرفت؛ اما در دوره پهلوی دوم بود که آموزش رسمی رشته علوم اداری با تأسیس مؤسسه علوم اداری وابسته به دانشکده حقوق دانشگاه تهران در سال ۱۳۳۳ آغاز شد و پس از آن توسعه و گسترش یافت (شیبانی‌فر و همکاران، ۱۳۹۹؛ محبوبی اردکانی، ۱۳۵۰؛ مرعشی، ۱۳۴۴؛ افضل و همکاران،

1. Topping

2. Oral history as a classroom tool: learning management theory from the evolution of an organization

۱۳۴۸). بدیهی است پیدایی آموزش مدیریت در ایران، پیش از این تاریخ، دوره‌ای تکوینی را گذرانده است که تدوین پیشینه آن نیازمند مطالعه‌ای تاریخی است. اهمیت موضوع و خلأ مطالعات تاریخی در رشته مدیریت در ایران محققان را بر آن داشت تا دغدغه و مسئله پژوهشی خود را بر این اساس مطرح کنند که «مطالعات روشمند و منسجم، که هدف آن‌ها تدوین منابع و متونی از پیشینه و تاریخچه دانش مدیریت در ایران باشد، وجود ندارد». در بیان ضرورت و اهمیت موضوع و روش این مطالعه ذکر یک نکته کفایت خواهد کرد و آن اینکه مطالعات تاریخ مدیریت در دنیا فقط یک دهه پس از انتشار کتاب مدیریت علمی فردریک وینسلو تیلور در مطالعات افرادی چون آلفورد (۱۹۲۲) آغاز شد؛ درحالی‌که بر اساس نتایج این پژوهش مطالعات علمی و روشمند و منسجم درباره تاریخچه دانش مدیریت در ایران وجود ندارد یا یافت نشد. به‌علاوه، تاریخ شفاهی مدیریت در ایران اساساً یا به منزله روشی پذیرفته‌شده مورد اقبال استادان و دانشجویان قرار نگرفته و آموزش داده نشده یا در قالب مطالعات پژوهشی ثبت و ضبط نشده است. در خلأ چنین دغدغه‌هایی، مسئله اصلی محققان عبارت بود از اینکه «پیشینه و تاریخچه‌ای از سیر تطور دانش مدیریت در ایران وجود ندارد». از طرفی، یکی دیگر از دغدغه‌های مهم و اصلی محققان این بود که «روایت‌های پیشکسوتان و استادان مطلع از تطور دانش مدیریت در ایران در نسل‌های مختلف گردآوری و ثبت و ضبط نشده است». بر این اساس، سؤال اصلی محققان مورخ این بود که «دانش مدیریت در ایران معاصر چه دوره‌هایی را سپری کرده است و ویژگی‌های اساسی هر دوره چه بوده است؟». از این رو، در این مطالعه با استفاده از روش تاریخ شفاهی، به منزله یکی از ابزارهای جمع‌آوری داده و ثبت آن‌ها، هدف اصلی «تدوین تطور دانش مدیریت در ایران» بود. همچنین محققان در این مطالعه به دنبال آن بودند که «کاربرد روش تاریخ شفاهی در نگارش تاریخ دانش مدیریت در ایران را به منزله یکی از روش‌های متداول تاریخ‌نگاری و ضرورتی پژوهشی تبیین و ترویج کنند». سایر پیامدهای مورد انتظار از این مطالعه «تدوین پیشینه‌ای تاریخی از سیر پیدایی و تحولات دانش مدیریت در ایران، تولید نظریه‌های بومی با تکیه بر پیشینه تاریخی این دانش، تقویت انگیزه خبرگان دانشگاهی در روایت و ثبت تلاش‌های علمی خود با هدف بهره‌مندی محققان و مورخان دانشگاهی، و نیز ایجاد نگاه جدید و متفاوت به ارزش و اهمیت مطالعات تاریخی» بود. این اهداف با ثبت و ضبط خاطرات و اطلاعات استادان و پیشکسوتان مطلع از تطور دانش مدیریت در ایران با بهره‌گیری از روش تاریخ شفاهی به منزله روشی متداول در تاریخ‌نگاری دنبال شده است تا نگاه‌ها، دیدگاه‌ها، و روایت‌های مختلف شاهدان یک واقعه یا اتفاق یا رویداد تاریخی معاصر از تطور دانش مدیریت در ایران حفظ و بایگانی شوند. بدیهی است بی‌توجهی به ثبت تاریخ شفاهی به فراموشی وقایع یا روایت‌هایی ناقص یا تاریخی یک‌طرفه می‌انجامد.

پیشینه پژوهش

دنیل رن^۱ (۱۹۸۷)، مورخ مدیریت، در مقاله «تاریخ مدیریت: موضوعات و ایده‌هایی برای آموزش و پژوهش»^۲، نخستین مطالعه تاریخ مدیریت را مقالات ال. پی. آلفورد^۳ (۱۹۲۲ و ۱۹۳۲) می‌داند که گزارش‌هایی از پیشرفت مدیریت صنعتی در انجمن مهندسان مکانیک امریکا^۴ ارائه داد. عنوان مقاله آلفورد در ۱۹۲۲ «پیشرفت ده‌ساله مدیریت»^۵ بود که در نشریه آن انجمن منتشر شد. هرچند رن (۱۹۸۷) از مقاله آلفورد (۱۹۲۲) به منزله نخستین مطالعه تاریخی نام می‌برد، خود آلفورد در مقاله‌اش نخستین مطالعه تاریخی را گزارش انجمن مهندسان مکانیک امریکا از مدیریت صنعتی می‌داند که در سال ۱۹۱۲ در نشریه انجمن با عنوان وضعیت فعلی حرفه مدیریت صنعتی^۶ منتشر شده بود. در واقع، در مقاله رن (۱۹۸۷) هیچ اشاره‌ای به این موضوع نشده است. گزارش انجمن مهندسان مکانیک شامل دو گزارش و چند بحث بود. دو بحثی که در این مقاله به چشم می‌آید دفاع تیلور از مدیریت علمی و بحث هنری گانت درباره نظام پاداش^۷ است. جیمز مپس دوج^۸، رئیس وقت، لئون پرات آلفورد^۹، دبیر وقت،

1. Daniel A. Wren
2. Management history: issues and ideas for teaching and research
3. L. P. Alford
4. ASME: american society for mechanical engineers
5. Ten Years Progress in Management
6. *The Present State of the Art of Industrial Management*
7. bonus system
8. James Mapes Dodge
9. Leon Pratt Alford

دی. ام. بیتس^۱، اچ. ای. ایوانز^۲، ویلفرد لوئیس^۳، دبلیو ال. لیال^۴، دبلیو. بی. تراپی^۵، اچ. آر. تاون^۶ اعضای کمیته مدیریت^۷ انجمن مهندسان مکانیک آمریکا در سال ۱۹۱۲ بودند (ASME, 1912). باید در نظر داشت که انجمن مهندسان مکانیک آمریکا نقشی قابل توجه در توسعه تفکر مدیریت داشت. نظریه پردازان اولیه‌ای چون هنری رابینسون تاون، فردریک وینسلو تیلور، هنری گانت، فرانک گیلبرت، لئون پرات آلفورد، و چند نفر دیگر از اعضای اصلی این انجمن بودند. انجمن مهندسان مکانیک آمریکا در سال ۱۸۸۰ تأسیس شد و طبق قوانین ایالت نیویورک در سال ۱۸۸۱ پروانه فعالیت گرفت (ASME, 1929). رن (۱۹۸۷) مطالعات جرج فلیپیتی^۸ در ۱۹۴۶ و ۱۹۵۳ درباره تأثیر مدیریت علمی بر اقدامات مدیریتی، بحث درباره نظریات مری پارکر فالت و تحقیقات هاثورن، و رساله دکتری جان می^۹ (۱۹۵۹) را تاریخ‌نگاری‌های بعدی مدیریت برمی‌شمارد. در رساله جان می (۱۹۵۹) تاریخ دانش مدیریت در دوره‌های «مدیریت علمی (۱۹۰۰ تا ۱۹۲۰)»، «آموزش مدیریت (۱۹۲۱ تا ۱۹۳۰)»، «وظایف سازمان و مدیریت (۱۹۳۱ تا ۱۹۴۰)»، «مدیریت عمومی (۱۹۴۱ تا ۱۹۵۰)»، و در نهایت «فلسفه مدیریت (۱۹۵۱ تا ۱۹۵۹)» دسته‌بندی شده است. در سال ۱۹۶۳، انتشارات دانشگاه نیویورک^{۱۰} بخش‌هایی از رساله می را، با عنوان *تفکر مدیریت در اقتصاد پویا*^{۱۱}، چاپ و منتشر کرد (Mee, 1968). رساله دکتری جوزف لیتزر^{۱۲} (۱۹۶۱، ۱۹۶۳)، کتاب تاریخ تفکر مدیریت^{۱۳} کلود جرج^{۱۴} (۱۹۶۸، ۱۹۷۲)، کتاب سیر تطور اندیشه مدیریت^{۱۵} دانیل رن (۱۹۷۲، ۱۹۷۹، ۱۹۸۷)، کتاب پیشرفت‌های اندیشه مدیریت^{۱۶} هارولد پولارد^{۱۷} (۱۹۷۴)، پایان‌نامه دکتری برایان کوربیشلی^{۱۸} (۱۹۶۹) از دیگر تاریخ‌پژوهی‌های انجام‌شده در مدیریت بوده‌اند (Wren, 1987; Pollard, 1984). مطالعه تاریخ مدیریت در دیگر کشورها نیز مورد توجه محققان قرار گرفت. برخی مطالعات خارج از مرزهای آمریکا عبارت بودند از بررسی جان چایلد^{۱۹} درباره توسعه مدیریت در بریتانیا کیبر (۱۹۶۹)، مبانی مدیریت در تاریخ^{۲۰} اثر آندره گینگراس^{۲۱} (۱۹۸۰) به زبان فرانسه، نظریه‌ها و ایدئولوژی‌های مدیریت: مشخصات تاریخی آموزه‌های مدیریتی (۱۷۷۰ - ۱۹۷۰)^{۲۲} نوشته مارتلی^{۲۳} (۱۹۷۹) به زبان ایتالیایی (Wren, 1987). در مطالعات تاریخ کسب‌وکار نیز آلفرد چندلر^{۲۴} در مقام مؤثرترین مورخ کسب‌وکار در جهان، برندی مطرح است که با آثارش، به‌خصوص استراتژی و ساختار (۱۹۶۲) و دست نامرئی (۱۹۷۷)، شناخته می‌شود (Keulen & Kroeze, 2014).

تاریخ شفاهی به منزله یکی از روش‌های تاریخ‌نگاری نیز پیشینه دارد. استفاده گسترده از اصطلاح مدرن «تاریخ شفاهی»^{۲۵} مانند دستگاه ضبط صدا^{۲۶}، که جدید است و کاربردهای اساسی برای آینده دارد، تازگی دارد. اما این بدان معنا نیست که تاریخ شفاهی گذشته‌ای ندارد. در حقیقت، تاریخ شفاهی به اندازه خود تاریخ قدیمی است (Thompson, 2017: 23). تاریخ شفاهی

1. D. M. Bates
2. H. A. Evans
3. Wilfred Lewis
4. W. L. Lyall
5. W. B. Tardy
6. Henry R. Towne
7. Committee on administration
8. George Filippetti
9. John Franklin Mee
10. New York University Press
11. Management Thought in a Dynamic Economy
12. Joseph August Litterer
13. The history of management thought
14. Claude George
15. The evolution of management thought
16. Developments in Management Thought
17. Harold R. Pollard
18. Brian Corbishley
19. John Child
20. Les fondements du management dans l'histoire
21. Andre Gingras
22. Teorie e ideologie del management: profilo storico delle dottrine manageriali (1770-1970)
23. Antonio Martelli
24. Alfred Chandler
25. oral history
26. audio recorder

نخستین بار در سال ۱۹۴۸ در دانشگاه کلمبیا بنیان نهاده شد. با تشکیل انجمن تاریخ شفاهی در سال ۱۹۶۶ و نیز تأسیس بخش تاریخ شفاهی دانشگاه هاروارد در سال ۱۹۶۷ موضوع تاریخ شفاهی گسترش بیشتری یافت و در قالب مبحثی جدی در محفل‌های پژوهشی و تاریخی جهان شناخته و پذیرفته شد (فرشید، ۱۳۹۶). طرح تاریخ شفاهی ایران در مرکز مطالعات خاورمیانه دانشگاه هاروارد در شهریور ۱۳۶۰، برابر با سپتامبر ۱۹۸۱، آغاز به کار کرد. هدف اصلی طرح این بود که خاطرات افرادی که در رویدادهای سیاسی و تصمیمات مهم ایران نقش مهمی داشته‌اند جمع‌آوری و نگهداری شود. ابتدا فهرستی شامل ۳۵۰ نفر از افراد برجسته موافق و مخالف رژیم پهلوی تهیه و در نهایت با ۱۳۲ نفر از آن‌ها بنا به ضرورت و امکان مصاحبه شد (لاجوردی، ۱۹۹۶: ۱). تاریخ شفاهی بنیاد مطالعات ایران نیز یکی دیگر از تاریخ‌نگاری‌های شفاهی از دوره پهلوی است که با حمایت دانشگاه کلمبیا انجام شد. بنیاد مطالعات ایران در سال ۱۹۸۱، برابر با ۱۳۶۰ شمسی، به عنوان یک نهاد پژوهشی غیرانتفاعی در شهر واشنگتن، با حمایت‌های مالی اشرف پهلوی، تأسیس شد. بدین ترتیب او به عنوان رئیس افتخاری هیئت‌امنانی بنیاد معرفی شد و مهناز افخمی، نخستین وزیر امور زنان در عصر پهلوی، مسئول و مدیرعامل بنیادی شد که اشرف پهلوی چندین میلیون دلار در آن سرمایه‌گذاری کرده بود (منتظرالقائم و همکاران، ۱۳۹۸). مطالعه تاریخی و پژوهش درباره سیر تطور دانش مدیریت در ایران، که به صورت هدفمند و روشمند به این موضوع پرداخته باشد، به دست نیامد. با این حال، مقاله احمد بدیعی، با عنوان «سیر مدیریت در ایران»، در شماره‌های ۳ و ۵ و ۶ مهر و ۷ و ۸ آذر و ۹ و ۱۰ بهمن ۱۳۴۴ و شماره‌های ۱۱ و ۱۲ سال اول در فروردین ۱۳۴۵ و شماره ۱ سال دوم در اردیبهشت و خرداد ۱۳۴۵ در مجله فنون اداری را می‌توان نخستین مطالعه تاریخ مدیریت در ایران دانست. در مطالعات بدیعی، که بیشتر جنبه مروری دارد تا پژوهشی، به برخی رویدادهای مرتبط با دانش مدیریت در ایران از عصر باستان تا دوره معاصر نویسنده اشاره شده است. مطالعه دیگر را مهری ارکان در سال ۱۳۵۲ با تألیف مقاله «مکاتب مدیریت و سیر تطور آن در جهان و ایران» در مجله فنون اداری منتشر کرد. این مقاله نیز مروری کوتاه و گذرا به دانش مدیریت در ایران دارد. یکی دیگر از تألیفات مهم و آغازین تاریخ مدیریت در ایران جزوه‌ای درباره سیر تاریخی علم اداره، به نگارش ابوالفضل صادق‌پور، است. جزوه «تاریخ تحولات اداری ایران» شاید اولین اثر درسی است که به صورت جزوه پلی‌کپی در سال ۱۳۴۹ در دانشکده علوم اداری و مدیریت بازرگانی دانشگاه تهران انتشار یافت و دانشجویان علوم اداری از آن بهره بردند (مه‌دوی، ۱۳۶۴). گفتنی است ابوالفضل صادق‌پور در دهه ۵۰ نیز در دانشکده علوم اداری دانشگاه تهران درس «تاریخ تحولات اداری ایران» را در سه واحد درسی تدریس می‌کرده است. هدف از آن درس آماده کردن دانشجویان جهت درک تحولات اداری و تلاش در ایجاد تحول مطلوب و مفید بود. رئوس درس عبارت بود از بررسی تحولات اداری ایران از دوره باستان تا دهه ۵۰ و اشاره اجمالی به برخی نظریه‌های تحولات اداری و اجتماعی و فن‌های ایجاد تحول در سازمان‌های اداری (دانشگاه تهران، ۱۳۵۱؛ دانشگاه تهران، ۱۳۵۲؛ دانشگاه تهران، ۱۳۵۳). مهم‌ترین مطالعه درباره تاریخ مدیریت در ایران را علی‌رضا بشارت، استاد دانشکده علوم اداری دانشگاه تهران، با تألیف کتاب سیر اندیشه اداری و مبانی علم اداره، در انتشارات دانشکده علوم اداری و مدیریت بازرگانی دانشگاه تهران، در سال ۱۳۵۲، با پرداختن به تاریخ علم اداره و مدیریت در اسلام و ایران، در فصل دوم این کتاب، چاپ کرد. این اثر بیشتر مروری است بر مباحث تاریخ مدیریت در ایران با تکیه بر آنچه از کتاب‌های تاریخی بر جا مانده است.

این مطالعات شاید نخستین مطالعات درباره تطور مدیریت در ایران باشند که مطالب آن‌ها بیشتر به اقدامات و عمل مدیریتی سرداران و وزیران و پادشاهان سلسله‌های حکومتی مختلف در دوران باستان و گذشته اشاره دارند. با این همه در قالب یک پژوهش و مطالعه روشمند، که هدف تبیین تاریخچه دانش مدیریت در ایران را دنبال کنند، نبوده‌اند.

روش‌شناسی پژوهش

روش‌شناسی این تحقیق مبتنی بر پیاز فرایند پژوهش ساندرز، اقتباس شده از دانایی فرد و همکارانش (۱۳۹۸)، است. تحقیقات تاریخی را از حیث طبقه‌بندی بر مبنای هدف یا جهت‌گیری تحقیق باید در زمره تحقیقات بنیادی دانست. زیرا در تبیین و توسعه نظری علوم نقش دارند. جهت‌گیری پژوهشی این مطالعه بنیادی است. از طرفی، همه پژوهش‌ها به نوعی مبانی فلسفی دارند. مبانی فلسفی این پژوهش رویکرد تفسیری است که به واسطه آن پژوهشگر از طریق تعامل با موضوع مطالعه به شناخت آن دست می‌یابد. در واقع، مورخ با تکاپو میان داده‌های تاریخی به تفسیر پدیده یا موضوع مطالعه خود می‌پردازد. رویکرد پژوهشی

این مطالعه نیز استقرایی است؛ بدین معنا که محقق مورخ با گردآوری داده‌ها به فرضیات و سپس نظریه تاریخی خود یا همان سیر تاریخی دانش مدیریت در ایران می‌رسد. استراتژی این پژوهش یا چگونگی به دست آوردن داده‌ها روش تاریخی است. یکی از روش‌های مورد استفاده در گردآوری داده‌های تاریخی روش تاریخ شفاهی است. از این رو، این مطالعه به منظور تاریخ‌نگاری سیر تطور دانش مدیریت در ایران از روش تاریخ شفاهی بهره برده است. اما تاریخ شفاهی چیست؟ حافظه^۱ هسته اصلی تاریخ شفاهی است که از آن می‌توان مفاهیم را استخراج و آن‌ها را حفظ کرد. به عبارت ساده‌تر، تاریخ شفاهی خاطرات^۲ و اظهارنظرهای شخصی^۳ دارای اهمیت تاریخی را از طریق مصاحبه‌های ضبط‌شده جمع‌آوری می‌کند (Ritchie, 2015: 9). تاریخ شفاهی روشی عملی برای به دست آوردن اطلاعات در مورد گذشته با انجام دادن مصاحبه است. اما، در فرایند استخراج و تجزیه و تحلیل مطالب جمع‌آوری‌شده، محققان به سرعت می‌فهمند آنچه گفته‌شده فقط یک عامل در یک رویداد پیچیده ارتباطی است. توجه به چگونگی و چرایی چیزی که گفته شده دستیابی به معنای کلمات بیان‌شده را فراهم می‌کند (Thompson, 2017: 132). تاریخ شفاهی را می‌توان مصاحبه با شاهدان عینی وقایع گذشته در پنجاه سال گذشته یا همین حدود دانست. این روند اغلب (و نه به طور مداوم) مستلزم مصاحبه با نمایندگان گروه‌هایی است که ممکن است در مطالعات مورخان لحاظ نشده باشند. البته این مصاحبه‌ها (مانند همه شواهد مربوط به گذشته) باید در چارچوب آنچه مورخ باور دارد قالب روایی مناسبی است قرار داده شوند (Munslow, 2006: 197). تاریخ شفاهی به اندازه سایر منابع تحقیقاتی هم قابل اعتماد است هم غیرقابل اعتماد. به هیچ‌یک از داده‌های واحد از هر نوع از منابع نباید به طور کامل اعتماد کرد و همه منابع باید در برابر سایر شواهد بررسی شوند (Ritchie, 2015: 9). تاریخ شفاهی روشی است که در بسیاری از رشته‌ها، از جمله مطالعه تاریخ تجارت و تاریخ مدیریت، استفاده می‌شود (Topping et al., 2006). بنابراین، برخی جنبه‌های گذشته با مرور دقیق مستندات دوره‌ها، بررسی آثار برجامنده تاریخی، یا مصاحبه با افرادی که در آن زمان زندگی می‌کرده‌اند مطالعه می‌شود (Fraenkel & Wallen, 2009: 534). از این رو، در این مطالعه با استفاده از روش تاریخ شفاهی به منزله یکی از روش‌های رایج تاریخ‌نگاری و با استفاده از ابزار مصاحبه تلاش شد بخشی از روایت‌های برخی از پیشکسوتان و مطلعان از تطور دانش مدیریت در ایران برای نخستین بار ثبت و ضبط شود. گفتنی است تاریخ‌نگاری شفاهی در قالب مصاحبه یا گفت‌وگو با استادان به دو صورت جلسات انفرادی و گروهی و همچنین به دو صورت حضوری و غیرحضوری (تماس و گفت‌وگوی تلفنی) انجام شد. در ثبت روایت‌ها از دستگاه ضبط‌صوت، دستگاه ضبط تصویر، و یادداشت‌برداری به فراخور سطح اجازه استادان استفاده شد. توضیح آنکه یکی از استادان مصاحبه‌شونده، ضمن استقبال از طرح پژوهشگر، امکان برگزاری جلسات گفت‌وگو درباره موضوع مطالعه را با دعوت و حضور تعدادی از پیشکسوتان در دفتر کار خود برای مورخ به صورت گروهی فراهم کرد. همچنین، مصاحبه‌ها به دعوت استادان مصاحبه‌شونده در منزل، دفتر کار شخصی، یا دفتر دانشکده یا سازمان متبوع ایشان یا به میزبانی استاد مورد اشاره در دفتر ایشان انجام شد.

سؤالات مصاحبه با پیشکسوتان به صورت «مصاحبه با متخصصان» و به صورت حضوری و غیرحضوری و از یک نوبت تا چند نوبت در جلسات یک تا حدود سه ساعت، به دو شکل انفرادی و گروهی، بود. موزر و ناگل (۲۰۰۲) مصاحبه با متخصصان را نوعی مصاحبه نیمه‌استاندارد می‌دانند. در اینجا، برخلاف مصاحبه‌های زندگی‌نامه‌نگارانه، به مصاحبه‌شونده نه در جایگاه یک شخص (یا کل) بلکه به قابلیت او در مقام متخصص در یک حوزه خاص توجه می‌شود. متخصصان نه در مقام یک مورد منفرد بلکه در جایگاه نمایندگان یک گروه از متخصصان خاص در نمونه گنجانده می‌شوند (فلیک، ۱۳۹۷: ۱۸۳). محور سؤالات مصاحبه و گفت‌وگوی مورخ با سؤالاتی درباره شرح حال علمی مصاحبه‌شوندگان آغاز می‌شد. محقق، با توجه به شرح حال علمی استادان، که عمدتاً در دهه‌های ۴۰ تا ۵۰ در کسوت دانشجو یا مؤسس و بنیان‌گذار یا مدرس و عضو هیئت‌علمی در ساختارهای آموزشی یا ساختارهای مرتبط اشتغال داشتند، سؤالات خود را ادامه می‌داد. اطلاعاتی از ساختارهای آموزش مدیریت یا سایر نهادهای مرتبط، استادان و مربیان علوم اداری، کنشگران مرتبط با تأسیس ساختارهای آموزش مدیریت یا سایر ساختارهای مرتبط، منابع و متون درسی و آموزشی یا سایر متون اعم از تألیف یا ترجمه، مجلات و نشریات مدیریتی، انجمن‌ها و نهادهای علمی علوم اداری،

1. Memory

2. Memories

3. Personal commentaries

شرایط و بافت پیدایی و توسعه یا اُفتِ دانش مدیریت، کیفیت آموزش مدیریت، نحوه پذیرش و جذب دانشجویان و داوطلبان علوم اداری، نحوه اعزام به خارج دانشجویان، حمایت نظام سیاسی از دانش و آموزش علوم اداری، شایسته‌سالاری و شایسته‌گزینی مدیران، پرورش و تربیت مدیران، نگاه نظام سیاسی به دانش مدیریت، تأثیر سایر نهادها یا ساختارها و تحولات آن‌ها بر دانش مدیریت، همگی، در بازه‌های زمانی و دوره‌های تاریخی مختلف و به طور کلی سایر اطلاعات و داده‌هایی که به نحوی در پاسخ‌های مصاحبه‌شوندگان نیاز به توضیح بیشتر داشت یا مصاحبه‌کننده به دنبال آن‌ها بود با طرح سؤال گردآوری می‌شد. به بیان بهتر، برخی نکات یا کلیدواژه‌های اصلی، که خط سیر داستان پرداختن به دانش مدیریت تا دوره معاصر را در ایران روایت می‌کردند، محور سؤالات مصاحبه‌گر قرار می‌گرفتند.

تاریخ شفاهی را باید پیوند بین سه زمان گذشته و حال و آینده دانست. بنابراین، اگر تاریخ شفاهی را ثبت و ضبط خاطرات و مشاهدات و شنیده‌ها و به طور کلی دانسته‌های کنشگران، ناظران، حاضران، و معاصران یک رویداد یا واقعه یا پدیده‌ای حادث‌شده در گذشته تعریف کنیم، پیوند این سه زمان در ثبت و ضبط خاطرات و مشاهدات و دانسته‌های اشخاص در زمان حال از کم و کیف وقوع رویدادی در زمان گذشته با هدف حفظ و نگهداری و بایگانی آن برای زمان آینده است. از طرفی، تفاوت تاریخ‌نگاری سنتی با تاریخ‌نگاری مدرن در روش تدوین آن است. در تاریخ‌نگاری سنتی، مرجع تاریخ‌نگاری منابع مکتوبی است که درباره رویداد یا حادثه یا پدیده‌ای تاریخی نوشته شده‌اند. در شیوه سنتی معمولاً مورخ به دنبال پایایی و روایی منابع مکتوب نیست. اما روش تاریخ‌نگاری مدرن متفاوت است. مورخ از طریق یافتن شاهدان و شنیدن روایت‌های متنوع آن‌ها و ارزیابی نزدیک یا دور بودن روایات منابع شفاهی با منابع مکتوب و مقایسه اختلاف آن‌ها به تدوین تاریخ می‌پردازد و بر اعتبار تاریخ نگاشته‌شده خود می‌افزاید و همچنین به خواننده اطمینان می‌دهد که آنچه تدوین شده همان موضوعی است که به دنبال تبیین و تدوین آن بوده است.

در این مطالعه، محققان ابتدا به مطالعه منابع مکتوب موجود از پیشینه ایجاد رشته مدیریت در ایران پرداختند. بر این اساس، از میان منابع مکتوب، برخی نام‌ها و اسامی به دست آمد. از آنجا که به دلایل مختلف برخی از اسامی این فهرست بیش از چند دهه فعالیت‌های آموزشی و دانشگاهی نداشتند و اطلاعی از «حال» ایشان به دست نیامد، محققان ناگزیر ابتدا به پیشکسوتانی مراجعه کردند که آن‌ها را می‌توان نسلی خواند که پل ارتباطی بین نسل‌های گذشته و نسل معاصر دانش مدیریت در ایران به شمار می‌رفتند. بنابراین، مطالعه با این افراد آغاز شد. این اقدام موجب شد، ضمن مصاحبه با مصاحبه‌شوندگان، اطلاعاتی از سایر پیشکسوتان به دست آید. منطقی است که از مصاحبه‌شوندگان بخواهیم افراد دیگر را برای مصاحبه توصیه کنند. این روش، به دلیل توانایی آن در گسترش تعداد مشارکت‌کنندگان^۱، به نمونه‌برداری گلوله برفی^۲ معروف است (Ritchie, 2015: 43). در نمونه‌برداری گلوله برفی، محقق از مشارکت‌کنندگان می‌پرسد که آیا افراد دیگری مانند دوستان یا همکاران یا اعضای خانواده را می‌شناسند که شاید مایل به مصاحبه باشند (Merrill & West, 2009: 108). با این روش، محققان با نمونه بزرگ‌تری از پیشکسوتان آشنا شدند. البته، با همه جست‌وجوها از حال بسیاری از پیشکسوتان اطلاعی به دست نیامد. برخی دیگر از پیشکسوتان نیز به دلایل مختلف چون بیماری و کسالت، کهولت سن، مسافرت، اقامت در خارج- از انجام دادن مصاحبه معذور بودند. بدیهی است این مقاله گزارشی از مصاحبه‌هایی است که تا کنون انجام شده است. فرایند تاریخ‌نگاری شفاهی با سایر پیشکسوتان ادامه دارد و به منظور غنا بخشیدن به این فعالیت پژوهشی تاریخ‌نگاری شفاهی به استادان دوره معاصر نیز توسعه داده شده است. مصاحبه‌ها تا آنجا پیش رفت که مورخ اطمینان یافت به افراد بیشتری دسترسی ندارد یا داده‌های جدیدی به مطالعه اضافه نمی‌شود. در واقع، انتخاب مصاحبه‌شوندگان بر اساس مطالعه شرح حال آن‌ها بود و سایر اعضای جامعه علمی مدیریت، که اطلاعی از پیشینه تاریخی دانش مدیریت در ایران نداشتند، از نمونه مطالعه کنار بودند؛ ضمن آنکه برخی از استادان، خود، به این موضوع اذعان کردند و به همین دلیل برای مصاحبه با محقق عذر داشتند.

در پژوهش‌های کیفی روایی، بررسی یا مطالعه‌ای دارای روایی است که به طور واقعی موضوعی را که ادعا می‌شود بررسی

شده بررسی کند (دانایی فرد و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۷۶). در این پژوهش داده‌ها از طریق نخبگان و مطلعان از تطور دانش مدیریت به دست آمده و در هر مرحله با داده‌های استخراج شده از منابع مکتوب تطبیق داده شده است. همچنین، نتایج مطالعه به تأیید استادان و خبرگان دانشگاه رسیده است. گفتنی است پایایی به گستره تکرارپذیری یافته‌های پژوهش اشاره دارد و از آنجا که در پژوهش‌های کیفی به تفسیر موضوع مورد مطالعه پرداخته می‌شود نیازی به ایجاد و ارائه مفهوم سنتی پایایی نیست و از عبارت «ممیزی پژوهش» به جای اصطلاح پایایی استفاده می‌شود. در ممیزی پژوهش، پژوهشگر باید به ممیز نشان دهد که چگونه داده‌ها را گرد آورده است و چگونه طبقه‌ها از آن‌ها مشتق شده‌اند. از آنجا که موضوع این پژوهش تاریخی است و داده‌ها به دو روش استفاده از منابع شفاهی و مکتوب گردآوری می‌شود، در هر مرحله از گردآوری داده‌ها از منابع شفاهی، صحت داده‌ها با منابع مکتوب تاریخی تطبیق داده می‌شود و در نهایت جهت بررسی و اصلاح و تأیید در اختیار خبرگان قرار می‌گرفت. خبرگان مجموعه‌ای از استادان مطلع از فرایند تحقیق بودند؛ شامل استادان راهنما، مشاور، مصاحبه‌شوندگان، اعضای هیئت علمی.

یافته‌های پژوهش

از آنجا که قلمرو تاریخ‌نگاری شفاهی نظام نوین آموزش مدیریت در ایران بوده است، محققان باید جهت گردآوری داده‌های خود به استادان مطلع نظام آموزشی دهه‌های ۳۰ به بعد مراجعه می‌کردند. بنابراین، مصاحبه‌شوندگان از میان کسانی انتخاب شدند که از تطور دانش مدیریت در ایران مطلع و دارای سابقه دانشگاهی بودند. روایت‌های مصاحبه‌شوندگان از روند تطور مدیریت در ایران به دلیل تحصیل، تدریس، خدمت، یا ارتباط با نظام آموزشی و سایر نظام‌های مرتبط با دانش مدیریت در مقاطع زمانی مختلف جنبه‌های مختلفی از تطور دانش مدیریت در ایران را آشکار کرد. میانگین سنی مصاحبه‌شوندگان در زمان مصاحبه‌ها حدود هشتاد سال بود. این مصاحبه‌ها در بازه‌های زمانی مختلف، از نیمه دوم سال ۱۳۹۷ تا سال ۱۴۰۰، از یک نوبت تا چند نوبت، به صورت حضوری و غیرحضوری انجام شد که به دلیل شرایط همه‌گیری کرونا مصاحبه‌های حضوری موقتاً ناتمام ماند. اکثر مصاحبه‌شوندگان دارای مدرک دکترا بودند. پانزده تن از استادان فارغ‌التحصیلان دانشگاه‌های معتبر امریکا، یک نفر از دانشگاه‌های آسیایی، یک نفر از دانشگاه‌های اروپا و سه نفر فارغ‌التحصیل مقطع دکتری و یک نفر فارغ‌التحصیل مقطع کارشناسی ارشد از ایران بودند. شروع یا عمده فعالیت آموزشی چهار نفر از استادان به دهه‌های ۴۰ و ۵۰، چهارده نفر به دهه‌های ۵۰ و ۶۰ و ۷۰، و سه نفر به دهه‌های ۷۰ به بعد بازمی‌گشت. البته این بیان به معنای فعالیت دانشگاهی نداشتن استادان در دهه‌های معاصر یا بعضاً دهه‌های قبل از آن نیست، بلکه به معنای تعلق ایشان به نسل‌هایی است که به آن‌ها اشاره شد. مصاحبه‌شوندگان به ترتیب حروف الفبا عبارت بودند از آقایان دکتر فریدون آذرهوش، محمد آهنچی، سید علی اکبر افجه، سید مهدی الوانی، حسام‌الدین بیان، بیژن خرم، سهراب خلیلی شورینی، علی رضاییان، شمس‌السادات زاهدی، محمود ساعتچی، اسفندیار سعادت، ابوالفضل صادق‌پور، علی اکبر فرهنگی، ابوالحسن فقیهی، ضیاء مصباح، غلامرضا معمارزاده، ابوطالب مهندس، ناصر میرسپاسی، رضا نجف‌بیگی، رضا واعظی، و ایرج والی‌پور. استادان دارای تحصیلات عالی در رشته‌های مدیریت و روان‌شناسی و اقتصاد بودند (جدول ۱). فقط یک تن از مصاحبه‌شوندگان هیئت علمی شاغل بود و سایر مصاحبه‌شوندگان هیئت علمی بازنشسته و یک نفر بازنشسته سازمان سنجش کشور بودند. بدیهی است مصاحبه با پیشکسوتان دانش مدیریت مصاحبه با یک خبره^۱ در مقام فردی مطلع و آگاه است. خبرگان عموماً سخت‌تر و البته مناسب‌تر از مصاحبه‌شونده‌های معمولی‌تر هستند. آن‌ها ممکن است خاطراتی قوی از داستان خود داشته باشند. اما آنچه در بیان خاطرات آن‌ها اهمیت دارد این است که آنچه را می‌توانند ارائه دهند یادآوری کلیشه‌ای بدانند [و آن را بیان نکنند]. خبرگان، اغلب، طی دوره‌های طولانی مسیر زندگی اجتماعی خود، حفاظتی امن برای خود ایجاد کرده‌اند تا آن‌ها را از سؤال‌های مزاحم دور کند و درحالی‌که به نظر می‌رسد اطلاعات ارزشمندی دارند در عمل تا حد ممکن سعی می‌کنند کمترین مطلب را بیان کنند. این همان حالت تدافعی است که مصاحبه‌کننده باید آن را درک کند (Thompson, 2017: 327). در مصاحبه‌ها تلاش بر این بود که فقط درباره خاطرات و دانسته‌های پیشکسوتان و مصاحبه‌شوندگان از تطور دانش مدیریت در ایران سؤال شود و سؤالات نیمه‌باز مبتنی بر پاسخ‌ها طرح می‌شد. در

واقع، در تاریخ شفاهی، هدف نخست از انجام دادن یک مصاحبه این است که [مصاحبه‌شوندگان] اطلاعاتی دربارهٔ یک واقعه در یک مقطع مهم تاریخی در اختیار [مورخان شفاهی] بگذارند (هافمن و هافمن، ۱۳۹۶). درج سن مصاحبه‌شوندگان تداعی‌کنندهٔ حضور و درک ایشان از وقایع و رویدادهایی است که از دوره‌ها یا بازه‌های زمانی روایت کرده‌اند.

مصاحبه‌شوندگان از استادان، رؤسا و مدیران، کارکنان و کارشناسان، یا فارغ‌التحصیلان مراکز آموزشی نظیر دانشکدهٔ علوم اداری دانشگاه تهران، مرکز آموزش مدیریت دولتی، سازمان مدیریت صنعتی و سایر مؤسسات آموزش عالی در دوران قبل از انقلاب و نیز استادان دانشگاه‌های کشور در دوران بعد از انقلاب بودند. همچنین، در سابقهٔ اجرایی برخی از مصاحبه‌شوندگان اشتغال در سازمان امور اداری و استخدامی و برخی نهادهای اداری و اجرایی دیگر دیده می‌شود. در روایت‌ها، از ساختارهای متعدد آموزشی یا غیر آموزشی اما اثرگذار بر دانش علوم اداری نام برده می‌شد (جدول ۲). این ساختارها مورد اشارهٔ مصاحبه‌شوندگان بودند و همهٔ ساختارهای اثرگذار بر مدیریت را شامل نمی‌شوند.

مثلاً، مصاحبه‌شونده‌ای در روایت خود به «مدرسهٔ تجارت»، به منزلهٔ اولین ساختار آموزشی که به دانش مدیریت پرداخته است اشاره کرد. این اشاره پیش‌فرض اولیهٔ مصاحبه‌کننده، مبنی بر پیشگامی مؤسسهٔ علوم اداری در پرداختن به دانش مدیریت، را تغییر داد و ذهن مصاحبه‌کننده و مورخ را به سایر ساختارها نیز متوجه کرد. مصاحبه‌شوندهٔ دیگری به سازمان برنامه به منزلهٔ یکی از نهادهای مؤثر در پرداختن به دانش مدیریت و برنامه‌ریزی اشاره کرد که باعث توجه مورخ به ساختارهای مختلف خارج از نظام آموزشی نیز شد. همچنین مصاحبه‌شوندگان به نام برخی دانشگاه‌ها و نهادهای بین‌المللی مؤثر بر ایجاد رشتهٔ مدیریت در ایران اشاره کردند. این ساختارها به شکل‌های مختلف در تأسیس و توسعه و رشد ساختارهای آموزش علوم اداری در ایران و همچنین ایجاد رشتهٔ علوم اداری (مدیریت دولتی) و مدیریت بازرگانی و مدیریت صنعتی نقش اساسی داشته‌اند (جدول ۳). مصاحبه‌شوندگان به نام برخی ساختارهای خارجی که در حافظهٔ ایشان بوده است اشاره کرده‌اند و دربردارندهٔ تمامی ساختارهای اثرگذار خارجی بر دانش مدیریت در ایران نخواهند بود. بیشتر مصاحبه‌شوندگان به نقش دانشگاه کالیفرنیا جنوبی در ورود دانش مدیریت به شکل رسمی به ایران اذعان داشتند.

جدول ۱. فهرست مصاحبه‌شوندگان در بازهٔ زمانی ۱۳۹۷ تا ۱۴۰۰

نام	نام خانوادگی	متولد	سن	محل خدمت	تحصیلات	رشتهٔ تحصیلی	
۱	فریدون	آذروش	-	-	سازمان مدیریت صنعتی	دکتری	مدیریت دولتی
۲	محمد	آهنچی	۱۳۰۴	۹۶	دانشگاه تهران	دکتری	تحقیق در عملیات
۳	سید علی‌اکبر	افجه‌ای	۱۳۲۷	۷۳	دانشگاه علامه طباطبایی	دکتری	مدیریت بازرگانی
۴	سید مهدی	الوانی	۱۳۲۳	۷۷	دانشگاه علامه طباطبایی	دکتری	مدیریت دولتی
۵	حسام‌الدین	بیان	-	-	مرکز آموزش مدیریت دولتی	دکتری	مدیریت
۶	بیژن	خرم	۱۳۱۵	۸۵	سازمان مدیریت صنعتی	دکتری	مدیریت
۷	سهراب	خلیلی شورینی	۱۳۲۹	۷۱	دانشگاه صنعت نفت	دکتری	مدیریت
۸	علی	رضاییان	۱۳۲۳	۷۷	دانشگاه شهید بهشتی	دکتری	مدیریت دولتی
۹	شمس‌السادات	زاهدی	۱۳۲۳	۷۷	دانشگاه علامه طباطبایی	دکتری	مدیریت دولتی
۱۰	محمود	ساعتچی	۱۳۲۰	۸۰	دانشگاه علامه طباطبایی	دکتری	روانشناسی
۱۱	اسفندیار	سعادت	۱۳۱۹	۸۱	دانشگاه تهران	دکتری	مدیریت دولتی
۱۲	ابوالفضل	صادق‌پور	۱۳۱۶	۸۴	دانشگاه تهران	دکتری	مدیریت دولتی
۱۳	علی‌اکبر	فرهنگی	۱۳۲۱	۷۹	دانشگاه تهران	دکتری	مدیریت بازرگانی
۱۴	ابوالحسن	فقیهی	۱۳۱۹	۸۱	دانشگاه علامه طباطبایی	دکتری	مدیریت دولتی
۱۵	ضیاء	مصباح	۱۳۲۳	۷۷	کانون علوم اداری	کارشناسی‌ارشد	علوم اداری
۱۶	غلام‌رضا	معمارزاده	۱۳۲۴	۷۶	واحد علوم تحقیقات تهران	دکتری	مدیریت دولتی
۱۷	ابوطالب	مهندس	۱۳۱۰	۹۰	دانشکدهٔ اقتصاد دانشگاه تهران	دکتری	اقتصاد
۱۸	ناصر	میرسپاسی	۱۳۱۳	۸۷	واحد علوم تحقیقات تهران	دکتری	مدیریت دولتی
۱۹	رضا	نجف بیگی	۱۳۱۱	۸۹	واحد علوم تحقیقات تهران	دکتری	مدیریت
۲۰	رضا	واعظی	۱۳۴۴	۵۶	دانشگاه علامه طباطبایی	دکتری	مدیریت دولتی
۲۱	ایرج	والی‌پور	۱۳۰۵	۹۵	مرکز آموزش مدیریت دولتی	دکتری	روانشناسی

جدول ۲. ساختارهای داخلی مورد اشاره مصاحبه‌شوندگان

برخی ساختارهای داخلی مؤثر بر ایجاد و توسعه دانش علوم اداری			
۱	مؤسسه علوم اداری دانشکده حقوق دانشگاه تهران	۱۶	دانشگاه ملی ایران
۲	دانشکده علوم اداری و مدیریت بازرگانی دانشگاه تهران	۱۷	دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران
۳	مرکز آموزش مدیریت دولتی	۱۸	انجمن مدیریت ایران
۴	سازمان مدیریت صنعتی	۱۹	مدرسه عالی امور قضایی و اداری قم
۵	مرکز مطالعات مدیریت ایران	۲۰	دانشگاه علامه طباطبایی
۶	مدرسه عالی بازرگانی گیلان	۲۱	دانشکده مدیریت دانشگاه تهران
۷	مدرسه عالی بازرگانی تهران	۲۲	دانشگاه شهید بهشتی
۸	مدرسه عالی مدیریت کرمان	۲۳	دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم تحقیقات تهران
۹	دانشکده حقوق دانشگاه تهران	۲۴	دانشگاه تربیت مدرس
۱۰	مرکز راهنمایی صنایع ایران	۲۵	دانشگاه آزاد اسلامی
۱۱	کانون علوم اداری ایران	۲۶	پردیس فارابی دانشگاه تهران
۱۲	دانشکده صنعت نفت	۲۷	واحد علوم و تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی
۱۳	سازمان امور اداری و استخدامی	۲۸	دانشگاه امام صادق ^(ع)
۱۴	سازمان برنامه	۲۹	دانشگاه پیام‌نور
۱۵	مدرسه عالی تجارت	۳۰	دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی غیرانتفاعی

جدول ۳. ساختارهای خارجی مورد اشاره مصاحبه‌شوندگان

برخی ساختارهای خارجی مؤثر بر ایجاد و توسعه دانش علوم اداری

دانشگاه کالیفرنیا جنوبی
دانشگاه هاروارد
اداره اصل چهار

مصاحبه‌شوندگان به برخی شخصیت‌های علمی و اجرایی نیز اشاره می‌کردند که در کسوت استاد، بنیان‌گذار، یا کنشگر در تطور دانش مدیریت در ایران نقش داشتند. این افراد، اغلب، از استادان یا همکاران یا هم‌دوره‌ای‌های مصاحبه‌شوندگان بودند یا افرادی بودند که مصاحبه‌شوندگان آن‌ها را اشخاصی مؤثر می‌دانستند. برخی از آن‌ها، خود، از مصاحبه‌شوندگان بودند (جدول ۴). این اشخاص فقط تعدادی از اثرگذاران بر دانش مدیریت بودند که در حافظه مصاحبه‌شوندگان باقی مانده بودند. بدیهی است سایر افراد اثرگذار را باید با مطالعات تکمیلی شناخت. مصاحبه‌شوندگان مختلف به نام استادانی چون علی‌محمد اقتداری و فضل‌الله اکبری و علی‌رضا بشارت اشاره کردند. به بعضی از اشخاص، مانند حسن ستاری یا حسن جورابچی، فقط برخی از مصاحبه‌شوندگان اشاره کردند. برخی مصاحبه‌شوندگان نیز به اشخاصی خارج از نظام آموزش مدیریت، از جمله رضا نیازمند و علی امینی، اشاره کردند.

همچنین، مصاحبه‌شوندگان به محدود اشخاص خارجی که در تطور دانش مدیریت در ایران نقش داشتند، به‌ویژه افرادی که در تأسیس مؤسسه علوم اداری دانشگاه تهران نقش داشتند، اشاره کردند (جدول ۵). بدیهی است تعداد کنشگران خارجی مؤثر در پیدایی دانش علوم اداری در ایران بسیار بیشتر بوده است. با این حال، این به‌خاطر آوری اسامی، محققان و مورخان را به مطالعه و پژوهش در منابع شفاهی بیشتر و رجوع به منابع مکتوب هدایت می‌کند. در واقع، باید در نظر داشت که برخی یادآوری‌ها و اشارات می‌تواند کدهایی برای مطالعه عمیق‌تر در نظر گرفته شود و نباید از آن‌ها به‌سادگی گذشت. از این رو، در مصاحبه‌های تکمیلی، مصاحبه‌کننده به نام و عنوان اشخاص، ساختارها، کتب، و رویدادهای اشاره‌شده در مصاحبه‌های قبلی یا مبتنی بر مطالعات خود اشاره می‌کرد که در به‌خاطر آوردن بسیاری از خاطرات مصاحبه‌شوندگان بسیار مفید و مؤثر بود. بنابراین، این اسامی برخی از افراد خارجی باقی‌مانده در حافظه مصاحبه‌شوندگان اند و همه افراد خارجی اثرگذار بر دانش مدیریت در ایران را شامل نمی‌شوند.

جدول ۴. اشخاص داخلی مورد اشاره مصاحبه‌شوندگان

برخی اشخاص داخلی مؤثر بر تطور دانش علوم اداری						
۱	علی‌رضا بشارت	۱۵	علی امینی	۲۹	ناصر میرسپاسی	۴۳
۲	فضل‌الله اکبری	۱۶	هوشنگ کولان	۳۰	اسفندیار سعادت	۴۴
۳	علی‌محمد اقتداری	۱۷	منوچهر کیا	۳۱	علی رضاییان	۴۵
۴	علی‌اصغر پوره‌مایون	۱۸	ابوالفضل صادق‌پور	۳۲	حسن میرزایی اهرنجانی	۴۶
۵	حسن ستاری	۱۹	هوشنگ مهر‌آسا	۳۳	فریدون آذرهوش	۴۷
۶	حسن جورابچی	۲۰	منصور منصورکیا	۳۴	محمود ساعتچی	۴۸
۷	عباس صدقی	۲۱	ایرج والی‌پور	۳۵	عباس محمدزاده	۴۹
۸	پرویز کیقبادی	۲۲	محمدعلی احمدی	۳۶	علی‌اکبر فرهنگی	۵۰
۹	فریدون معتمدوزیری	۲۳	رضا نیازمند	۳۷	عبدالله جاسبی	۵۱
۱۰	علی نیامی	۲۴	امین عالی‌مرد	۳۸	محمدسعید تسلیمی	۵۲
۱۱	علی وثوق	۲۵	جلال مقدس	۳۹	بیژن خرم	۵۳
۱۲	محمد سام	۲۶	محمدعلی طوسی	۴۰	محمدجواد اصغرپور	۵۴
۱۳	منوچهر زند حقیقی	۲۷	سید مهدی الوانی	۴۱	شمس‌السادات زاهدی	۵۵
۱۴	علی‌نقی عالی‌خانی	۲۸	ابوالحسن فقیهی	۴۲	محمد آهنچی	۵۶

جدول ۵. اشخاص خارجی مورد اشاره مصاحبه‌شوندگان

برخی اشخاص خارجی مؤثر بر تطور دانش علوم اداری

ویلیام ای. وارن

هنری راینینگ

هری مارلو

استادان در روایت سیر تطور دانش مدیریت در ایران به نام برخی شاگردان مهم و برجسته خود، که امروز در کسوت استادی دانشگاه با ارائه خدمات آموزشی و پژوهشی به توسعه دانش مدیریت در دوره معاصر می‌پردازند، به عنوان بخش مهم افتخارات و ماحصل تلاش‌های علمی خود اشاره می‌کردند. همان‌طور که آمد، مصاحبه‌شوندگان همه نام‌ها را به خاطر نمی‌آوردند و در پاسخ به سؤالات یا روایت خاطرات به نام برخی از افراد اثرگذار معاصر اشاره می‌کردند و این به‌خاطر آوری محدود به معنای نادیده گرفتن یا کم‌اهمیت شمردن سایرین نبوده است. همان‌طور که از مطالعات پژوهشی انتظار می‌رود، هدف اصلی و والاتر محقق مورخ دستیابی به مدل است و بدیهی است که ذکر نام‌ها توسط مصاحبه‌شوندگان کدی را برای محقق مکشوف می‌کرد که عبارت است از «خبرگان اثرگذار» بر دانش مدیریت در ایران. این کد بسیار مهم می‌تواند متغیر اصلی برای مطالعات بعدی باشد و محققان به نقش و سهم افراد در توسعه دانش مدیریت در ایران در دوره‌های مختلف بپردازند.

متون درسی و کتاب‌های منتشرشده در دوره‌های مختلف مورد اشاره مصاحبه‌شوندگان به صورت ترجمه و تألیف انتشار می‌یافتند. بدیهی است در ابتدای ورود دانش علوم اداری به ایران این متون بیشتر ترجمه بوده‌اند. پیشکسوتان عمدتاً به این موضوع اشاره می‌کردند که آثار و تألیفات دانش علوم اداری در بدو امر به صورت جزوه درسی به دانشجویان ارائه می‌شده است. به باور برخی مصاحبه‌شوندگان، مباحث و موضوعات مدیریت در ایران وارداتی و ترجمه است و اصول و مدل‌های مدیریت علمی و جهانی‌اند. معدودی از استادان نیز به نظریه‌های غربی مدیریت نقد داشتند و انتقاداتی را به مدیریت غربی وارد می‌دانستند. با این حال، مصاحبه‌شوندگان به‌ندرت به نام و عنوان تألیفات و آثار اشاره مستقیم می‌کردند (جدول ۶).

جدول ۶. برخی نکات مهم مورد اشاره مصاحبه‌شوندگان درباره آثار

برخی ویژگی‌های آثار و متون مؤثر بر تطور دانش علوم اداری

متون درسی اولیه بیشتر جزوه‌های استادان

متون و آثار اولیه بیشتر ترجمه

برخی ایرادات و اشکالات در معادل‌گذاری و برگردان اصطلاحات و واژگان تخصصی

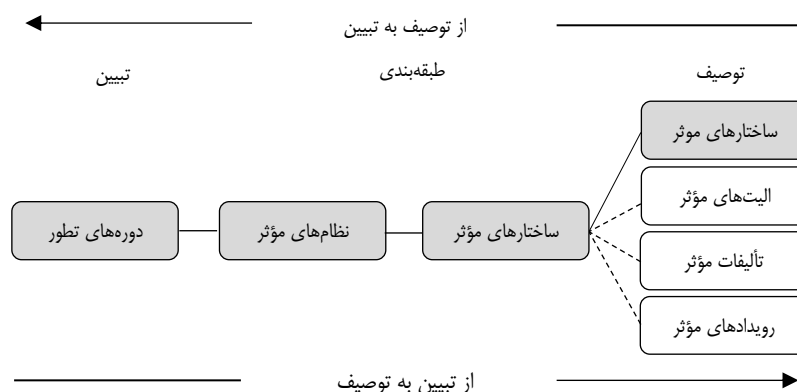
تأثیر تأسیس نشریات و مجلات در توسعه مفاهیم و نظریات

همچنین، از رویدادهای مؤثر بر تطور دانش علوم اداری در ایران به تأسیس ساختارهایی مانند مؤسسه علوم اداری به منزله نخستین ساختار آموزش رسمی علوم اداری، که منطبق با استانداردهای بین‌المللی آموزش و تعلیم این رشته را پایه گذارد، اشاره می‌شد. بنابراین چهار مؤلفه ساختارهای مؤثر، خبرگان یا افراد مؤثر، آثار و تألیفات مؤثر، و رویدادهای مؤثر از روایت‌های پیشکسوتان به دست آمد.

بحث

نگارش تحلیلی رایج‌ترین رویکرد نگارش تاریخ شفاهی در علوم اجتماعی است. اکثریت قریب به اتفاق مقالات تاریخ شفاهی منتشرشده مبتنی بر برخی از نسخه‌های نوشتاری تحلیلی‌اند. مقالات تاریخ شفاهی در علوم اجتماعی، اغلب، گزارش‌هایی تحلیلی‌اند (Leavy, 2011: 103). در تجزیه و تحلیل داده‌های کیفی، پژوهشگر برای درک معانی نهفته در متن یا متن‌واره‌ها مجبور است از شیوه‌های متداول و مرسوم در پژوهش‌های کیفی بهره بگیرد. در این پژوهش، محقق با استفاده از تحلیل محتوا به استخراج معانی پنهان در داده‌ها و تفسیر و تعبیر آن‌ها پرداخت. در واقع، تحلیل محتوای کیفی تا حد زیادی راه خود را از کمی‌گرایی جدا کرده است و به معنی‌یابی از داده‌های کیفی متمایل شده است (میرزایی، ۱۳۹۵: ۱۰۹۱). تحلیل محتوای کیفی نوعی تحلیل نظام‌مند داده‌های کیفی است که در آن تلاش می‌شود دیدگاه‌ها و معانی نهفته در یک متن یا متن‌واره شناسایی و توصیف و تفسیر شوند. به سخن دیگر، تحلیل محتوای کیفی معمولاً زمانی به کار می‌رود که پژوهشگر با داده‌های دارای روشنی کمتر سروکار دارد و برای روشنی و باز نمود آن‌ها باید تا حدودی از استنباط با توجه به متن و بافت استفاده شود. در واقع، هدف از تحلیل محتوای کیفی درک پدیده یا رخداد است و نه رسیدن به قواعد کلی جهت تعمیم‌های آماری و در این زمینه تلاش می‌شود پدیده یا رخداد مورد نظر به صورت کامل و جامع توصیف شود، فرایندهای آن نظیر تصمیم‌گیری و اجرا و غیره درک شوند، بینش‌ها و انگیزه‌ها و دیدگاه‌ها و حتی تجربه‌های مشارکت‌کنندگان شناسایی و توصیف و درک شوند، و در نهایت معنی آن‌ها مشخص و توصیف و تبیین شود (میرزایی، ۱۳۹۵: ۱۱۱۴). از این رو، تحلیل یافته‌ها یکی از روش‌های پذیرفته‌شده در گزارش تاریخ شفاهی به شمار می‌رود. در این مطالعه، در روایت‌های مصاحبه‌شوندگان برخی کلیدواژه‌ها قابل دریافت بود. سخن گفتن از ساختارها، به‌ویژه ساختارهای آموزشی علوم اداری، اشاره به نقش کنشگران در پایه‌گذاری و توسعه این دانش، به‌ویژه اشاره به نام استادان، نام بردن از برخی کتاب‌ها یا اشاره کلی به آثار تألیفی یا ترجمه‌شده استادان بدون ذکر عناوین آثار، و همچنین بیان برخی رویدادهای مؤثر و مهم در ایجاد و توسعه رشته مدیریت، مانند تأسیس مؤسسه علوم اداری دانشگاه تهران یا تأسیس دانشگاه آزاد اسلامی، چند کلیدواژه مشترک را در روایت‌های مصاحبه‌شوندگان برجسته ساخت. این کلیدواژه‌ها عبارت‌اند از ساختارهای مؤثر، خبرگان مؤثر، آثار مکتوب مؤثر، رویدادهای مؤثر بر تطور دانش مدیریت در ایران. مصاحبه‌شونده‌ای از «مدرسه تجارت» به منزله نخستین نهاد آموزشی ارائه‌دهنده دروس و موضوعات علوم اداری و بازرگانی یاد کرد. هرچند این مدرسه در سال ۱۳۰۴ تأسیس شده بود و مصاحبه‌شونده آن زمان را زیست نکرده است، دانسته وی به منزله کدی برای مطالعه و جست‌وجوی بیشتر و کلیدواژه‌ای برای تحلیل در اختیار گذاشت. مصاحبه‌شونده دیگری تأسیس مؤسسه علوم اداری در دانشکده حقوق دانشگاه تهران با همکاری دانشگاه کالیفرنیا جنوبی را آغاز رسمی آموزش علوم اداری مبتنی بر استانداردهای بین‌المللی دانشگاهی معرفی کرد. با آنکه این مصاحبه‌شونده نیز خود این رویداد را درک نکرده بود، این روایت را به نقل از استاد خود، که از نسل استادان مؤسسه علوم اداری بوده است، بیان کرد. بنابراین، می‌توان با تحلیل روایت‌های مصاحبه‌شوندگان کلیدواژه‌ها و کدهایی را برای مطالعه بیشتر و همچنین تحلیل و تفسیر تطور دانش مدیریت در ایران استخراج کرد. همچنین، با مطالعه مصاحبه‌ها و استخراج این کلیدواژه‌ها این‌طور استنباط شد که سه مؤلفه به‌دست‌آمده «خبرگان مؤثر»، «آثار مؤثر»، «رویدادهای مؤثر» به «ساختارهای مؤثر» بازمی‌گردند و از آنجا که نمی‌توان ادعا کرد دانش و رشته مدیریت بومی بافت ایران است، می‌توان «ساختارهای مؤثر» را مؤلفه‌ای اصلی برای تحلیل و دسته‌بندی بعدی از مفاهیم روایت‌شده مصاحبه‌شوندگان در نظر گرفت. به بیان بهتر، می‌توان «ساختارهای مؤثر» را در یک نظام بالاسری قرار داد و بر این اساس به مقوله‌ای تحت عنوان «نظام‌های مؤثر» دست یافت. مثلاً ساختارهایی چون مدرسه عالی تجارت، مرکز مطالعات مدیریت ایران، سازمان مدیریت صنعتی، و انجمن

مدیریت ایران را می‌توان در مقوله نظام اقتصادی دسته‌بندی کرد. مؤسسه علوم اداری، که بعدها به دانشکده علوم اداری دانشگاه تهران تبدیل شد، را نیز می‌توان در نظام آموزشی جای داد. بدین ترتیب، ساختارهای مؤثر در پنج نظام بالاسری مؤثر قرار داده شدند؛ شامل نظام سیاسی، نظام اقتصادی، نظام اجتماعی، نظام اداری، نظام آموزشی. روشن است که پدیده اصلی مورد مطالعه و هدف اصلی از تاریخ‌نگاری فراتر از تدوین تاریخ دانش مدیریت در ایران، یعنی تبیین تطور این دانش، بوده است. بنابراین، سیر تطور ساختارهای مؤثر در نظام‌های مؤثر بر دانش مدیریت در ایران را می‌توان در چهار دوره تاریخی دسته‌بندی کرد. این دوره‌ها عبارت‌اند از دوره تکوین و پیدایی، دوره رشد و هویت‌یابی، دوره نادیده‌انگاری و فترت، و دوره احیاگری دانش مدیریت در ایران. شکل ۱ نمایی از گردآوری داده‌ها به روش تاریخ شفاهی را تا تحلیل آن‌ها نشان می‌دهد.

شکل ۱. مدل نهایی تحلیل تاریخ شفاهی دانش مدیریت در ایران

به یک نکته بسیار مهم باید توجه داشت و آن اینکه استادان مصاحبه‌شونده بخشی از تاریخ شفاهی مدیریت را روایت می‌کردند که در زمان مصاحبه به خاطر می‌آوردند و این به معنای بی‌اهمیت بودن یا توجه نداشتن به برخی اشخاص یا ساختارها یا آثار یا وقایع نبوده است. به بیان بهتر، محقق مورخ از داده‌های روایت‌شده به مقوله‌هایی دست یافت که می‌تواند برای مطالعات بعدی و تکمیلی مورد استفاده سایر محققان قرار گیرد و اطلاعات تاریخی به دست آمده تکمیل شود. تعیین و تبیین سهم و نقش این مؤلفه‌ها، یعنی ساختارها و خیرگان و آثار و وقایع، در تطور دانش مدیریت در ایران می‌تواند الگویی برای مطالعات تکمیلی باشد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

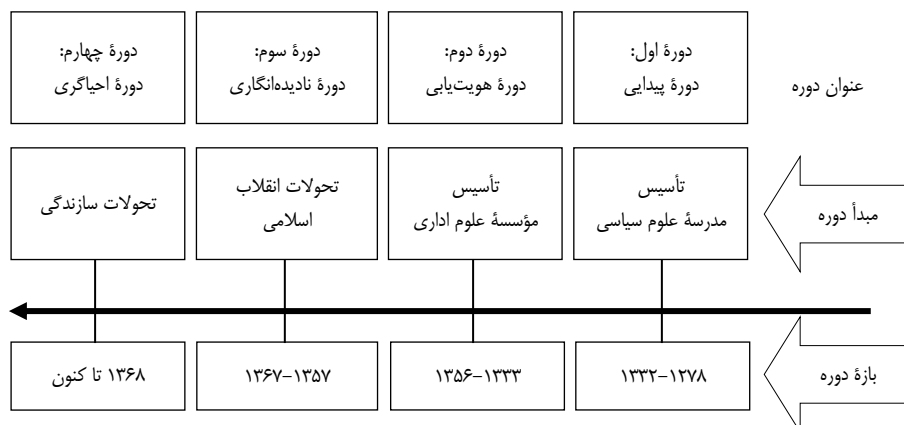
مدیریت به منزله یکی از شاخه‌های علوم اجتماعی، که نظریه‌هایی علمی را مبتنی بر مطالعات و پژوهش‌های نظام‌مند در بر دارد، به دهه اول قرن ۱۹ میلادی بازمی‌گردد و عمدتاً مهد آن ایالات متحده است. پیش از این تاریخ، مدیریت به منزله یک علم یا دانش اجتماعی شناخته‌شده نبود یا مراحل اولیه تکوین و شکل‌گیری خود را می‌گذراند. پس از این تاریخ، مدیریت نیز مانند سایر علوم به منزله یک رشته تحصیلی در محیط‌های دانشگاهی تدریس شد و با گذشت زمان جنبه‌های نظری آن بیش از پیش توسعه یافت. با ازدیاد نظریه‌ها و مباحث مطرح در این رشته، صاحب‌نظرانی بر آن شدند تا مباحث و پیشینه این دانش را هم از حیث توسعه نظری هم از حیث تطور تاریخی سامان دهند. همچنین، با صنعتی شدن جهان و استقبال جهانی از الگو و مدل امریکایی توسعه، دانش مدیریت از این کشور به سرعت به سایر کشورهای جهان راه یافت و الگو برداری شد. پس از مدتی، بخشی از کشورهای توسعه‌یافته، همچون امریکا، درصد برآمدند نقش تاریخی خود را در توسعه اندیشه مدیریت تبیین کنند. برخی دیگر از کشورها نیز به تبیین تاریخی این دانش مبادرت ورزیدند تا از این گذر به تبیین دانشی بومی از مدیریت دست یابند. در ایران، شاید بتوان گفت این نوشتار نخستین مطالعه هدفمند، روشمند، نظام‌مند، و جامع از دانش مدیریت است که به تاریخ‌نگاری این دانش همت گمارده است. از این رو، یکی از منابع اصلی در تاریخ‌نگاری دانش مدیریت، یعنی منابع شفاهی، مورد توجه مورخان قرار گرفت. ثبت و ضبط خاطرات کسانی که به شکل‌های مختلف از روند پیدایی و توسعه دانش مدیریت در ایران آگاه بودند یا در آن شرکت داشتند یکی از بخش‌های مهم تاریخ‌نگاری از دانش اداری در ایران معاصر است که تا زمان انجام گرفتن این مطالعه مغفول مانده بود. اهمیت این

موضوع را می‌توان در کلیدواژه‌ها، کدها، نکات، و اشاره‌های مهمی دانست که میان بیان خاطرات و روایات پیشکسوتان و خبرنگاران دانش مدیریت نهفته است و محققان تاریخی یا مورخان را به سوی کسب اطلاعات بیشتر از آن‌ها رهنمون و هدایت می‌کند. به بیان بهتر، اگرچه روایت‌های شفاهی پیشکسوتان مدیریت، خود، منبع تاریخی تطور این دانش در ایران به شمار می‌آید، یادآوری و بیان برخی نام‌ها، وقایع، رویدادها، و نظایر این‌ها حتی به صورت یک اشاره یا یادآوری کوتاه را می‌توان سرخ‌هایی مهم برای جست‌وجوی بیشتر محقق یا مصاحبه‌کننده دانست. زیرا اهمیت ندادن به تاریخ شفاهی به طور خاص و تاریخ‌نگاری به طور کلی موجب شده بسیاری از پیشکسوتان با گذشت زمان بسیاری از جزئیات وقایع و رویدادهای مهم در دانش مدیریت را فراموش کنند و به دلیل عدم علاقه‌مندی و توجه جامعه علمی به این مهم به ثبت و ضبط خاطرات و دانسته‌های خود نپردازند و به مرور فقط کلیاتی از سیر تطور این دانش در ذهن ایشان باقی بماند. هرچند این امر کار را برای محقق تاریخی یا مورخ سخت‌تر می‌کند و محقق باید برای یافتن داده‌های تاریخی تلاش بیشتری بکند، از این نظر که سرخ‌هایی را به محقق می‌دهد تا گستره جست‌وجوی خود را محدودتر و متمرکزتر کند از ارزش و اهمیت فراوانی برخوردار است.

بنابراین، در این تاریخ‌نگاری شفاهی محقق ابتدا به دنبال بررسی سیر تطور دانش مدیریت در ایران با هدف تدوین پیشینه‌ای از پیدایی و توسعه این دانش بود. در جست‌وجوی منابع مکتوب، متونی که بتوان نام تاریخ دانش مدیریت بر آن‌ها نهاد یافت نشد یا در برخی متون به صورت بسیار کلی و پراکنده به تاریخچه دانش مدیریت، محدود به تأسیس مؤسسه علوم اداری یا دانشکده علوم اداری دانشگاه تهران، اشاره شده بود. این وضعیت موجب شد تا محقق دغدغه اصلی خود را مراجعه به حافظه شفاهی یا همان تاریخ‌نگاری شفاهی، به منزله یکی از روش‌های مؤثر تاریخ‌نگاری دانش مدیریت در ایران، ببیند و با مراجعه به برخی پیشکسوتان شناخته‌شده و مطلع از تطور دانش مدیریت در ایران مطالعه خود را آغاز کند. طی تاریخ‌نگاری شفاهی، با استفاده از ابزار رایج آن، یعنی مصاحبه، محقق با جامعه بزرگ‌تری از پیشکسوتان مواجه شد که مصاحبه‌شوندگان معرفی می‌کردند و بدین ترتیب مصاحبه‌های خود را به مطلعان از دوره‌های مختلف زمانی توسعه داد. همچنین، ضمن مکتوب کردن مصاحبه‌ها، به تحلیل و کدگذاری آن‌ها پرداخت و به مدلی نظری از روند تطور دانش مدیریت در ایران دست یافت و نتایج مطالعات خود را به تأیید استادان خبره و پیشکسوت مدیریت رساند. بنابراین، طبق یافته‌های محقق از داده‌های شفاهی، دانش مدیریت در ایران را می‌توان به چهار دوره اصلی تقسیم کرد. گفتنی است، در ارائه نظریه نهایی و به منظور تأیید داده‌های شفاهی و اصلاح اطلاعات ناقص یا غلط و تکمیل اطلاعات از قلم‌افتاده یا فراموش‌شده، محقق ناگزیر به مراجعه به متون مکتوب نیز بود. هرچند این متون مکتوباتی غیر مرتبط بودند. مانند راهنمای دانشگاه‌ها و مدارس عالی، سالنامه‌ها، خاطرات رجال، و برخی موارد مشابه دیگر. محقق از لابه‌لای آن‌ها به استخراج داده‌های مورد نیاز خود پرداخت و این داده‌های پراکنده را به شکلی منسجم و روشمند به صورت نظریه‌ای تاریخی از دانش مدیریت در ایران ارائه کرد. بر این اساس، چهار دوره تطور دانش مدیریت در ایران را می‌توان چنین معرفی کرد: دوره پیدایی از سال ۱۲۷۸ با تأسیس مدرسه علوم سیاسی و دغدغه نظام سیاسی به فراگیری دانش اداره امور عمومی برای کارکنان شاغل در دستگاه‌های حکومتی و دانش بازرگانی برای بخش خصوصی؛ دوره هویت‌یابی از سال ۱۳۳۳ با تأسیس مؤسسه علوم اداری و انتقال دانش مدیریت از ایالات متحده آمریکا در مقام مهد این دانش و افزایش تعداد ساختارهای آموزشی دارای استانداردهای کیفی آموزش علوم اداری؛ دوره نادیده‌انگاری از سال ۱۳۵۷ با آغاز انقلاب فرهنگی و تعطیلی دانشگاه‌ها و حذف یا ادغام یا تبدیل آن‌ها؛ و در نهایت دوره احیای دانش مدیریت از ابتدای دولت سازندگی و از سال ۱۳۶۸ و پس از اتمام جنگ تحمیلی و رشد روزافزون دانشکده‌ها و مؤسسات آموزش عالی و مراکز آموزشی ارائه‌دهنده رشته مدیریت (شکل ۲).

تاریخ‌نگاری دانش مدیریت در ایران تا به حال مورد توجه و علاقه پژوهشی گروه‌های آموزشی مدیریت در دانشگاه‌های سراسر کشور نبوده است که شاید یکی از دلایل مهم آن نوع نگرش بخش عمده‌ای از استادان دانشگاه‌ها به روش‌های کیفی و به طور خاص استفاده از روش تاریخی در پژوهش‌های دانشگاهی بوده است که این‌گونه پژوهش‌ها را مطالعات فاقد اعتبار علمی می‌خوانند. علاوه بر نگرش به روش تاریخی، تاریخ نیز از موضوعات مورد علاقه و توجه نبوده است. ضعف در آموزش روش پژوهش تاریخی در مدیریت، ضعف در آموزش سیر تحولات تاریخی اندیشه مدیریت در غرب و سایر ملل جهان، و ضعف در توجه به مطالعات تطبیقی به‌ویژه مطالعات تطبیقی تاریخی را می‌توان از دیگر دلایل بکر ماندن مطالعات تاریخی مدیریت در ایران دانست.

شکل ۲. تطور دانش مدیریت در ایران از دوره پیدایش تا دوران معاصر

انتخاب موضوعات تاریخی به عنوان موضوع فعالیت‌های پژوهشی و استفاده از روش‌های مختلف تاریخ‌نگاری- از جمله روایت‌پژوهی، تاریخ شفاهی، روش تاریخی، سرگذشت‌پژوهی، و امثالهم- در مقاطع مختلف تحصیلات تکمیلی در رشته مدیریت را می‌توان یکی از راهکارهای پیشنهادی در اهمیت یافتن تحقیقات تاریخی در دانشگاه‌ها دانست. همچنین، اختصاص ویژه‌نامه‌هایی در مجلات پژوهشی مدیریت، برگزاری همایش‌هایی با موضوعات تاریخی، و استفاده از روش‌های مختلف تاریخ‌نگاری را نیز می‌توان از دیگر عوامل ترغیب‌کننده جامعه محققان دانشگاهی و هدایت مطالعات مدیریتی به انجام دادن تحقیقات تاریخی برشمرد.

مورخ بر خود لازم می‌داند از استادانی که وی را در این مطالعه به حضور پذیرفتند و علاوه بر بیان روایات و خاطرات خود با ارائه راهنمایی و مشورت به غنای این پژوهش افزودند- به‌ویژه استادان گران‌قدر سید مهدی الوانی، ابوالفضل صادق‌پور، ابوالحسن فقیهی، اسفندیار سعادت، ناصر میرسپاسی، علی رضاییان، فریدون آذرهوش، محمود ساعتچی، ایرج والی‌پور، ابوطالب مهندس، بیژن خرم، شمس‌السادات زاهدی، مرحوم محمد آهنچی، علی‌اکبر فرهنگی، سید علی‌اکبر افجه، غلام‌رضا معمارزاده، سهراب خلیلی شورینی، رضا نجف‌بیگی، حسن دانایی‌فرد، رضا واعظی، و حسام‌الدین بیان- مراتب قدردانی و سپاس خود را ابراز کند.

منابع

- ارکان، مهری (۱۳۵۲). مکاتب مدیریت و تطور آن در جهان و در ایران. نشریه فنون اداری، (۴۶-۴۷)، ۷۶-۸۰.
- افضل، منوچهر؛ بازرگان، فریدون؛ برهان منش، محمد و فرزنانگان، صادق (۱۳۴۸). راهنمای آموزش عالی در ایران. تهران: مؤسسه فرهنگی منطقه ئی.
- الوانی، سید مهدی (۱۳۹۸). مدیریت عمومی. چاپ پنجاه و ششم. تهران: نی.
- بدیعی، احمد (۱۳۴۴). سیر مدیریت در ایران. نشریه فنون اداری، ۱ (۲)، ۶۴-۶۹.
- _____ (۱۳۴۵). سیر مدیریت در ایران. نشریه فنون اداری، ۱ (۱۱-۱۲)، ۴۰-۴۷.
- _____ (۱۳۴۶). سیر مدیریت در ایران. نشریه فنون اداری، ۲ (۱۶)، ۳۸-۴۲.
- بشارت، علی رضا (۱۳۵۲). سیر اندیشه اداری و مبانی علم اداره. تهران: دانشگاه تهران، دانشکده علوم اداری و مدیریت بازرگانی.
- دانایی فرد، حسن؛ الوانی، سید مهدی و آذر، عادل (۱۳۹۸). روش شناسی پژوهش کیفی در مدیریت: رویکردی جامع. چاپ ششم. تهران: صفار.
- دانشگاه تهران (۱۳۵۱). برنامه عالی مدیریت ایران: دانشگاه تهران، دانشکده علوم اداری و مدیریت بازرگانی، ۱۸ مرداد تا ۱۴ شهریور ۱۳۵۱. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- _____ (۱۳۵۲). راهنمای دانشگاه تهران، سال تحصیلی ۵۳-۱۳۵۲. تهران: تهیه و تنظیم دفتر مطالعات آموزشی و امور آموزشی دانشگاه تهران. چاپ دانشگاه تهران.
- _____ (۱۳۵۳). راهنمای دانشگاه تهران، سال تحصیلی ۵۴-۱۳۵۳. تهران: تهیه و تنظیم دفتر مطالعات آموزشی و امور آموزشی دانشگاه تهران. چاپ دانشگاه تهران.
- شیبانی فر، محمدشهاب؛ الوانی، سید مهدی؛ رستگار، عباس علی؛ دامغانیان، حسین و دانایی فرد، حسن (۱۳۹۹). سیر تاریخی دانش مدیریت در ایران. فصلنامه پژوهش های مدیریت عمومی، ۱۳ (۴۸)، ۵-۲۵.
- فرشید، راضیه (۱۳۹۶). قوانین و مقررات تاریخ شفاهی. دوفصلنامه پژوهش های تاریخ شفاهی، ۵ (۱)، ۲۶-۴۳.
- فلیک، اووه (۱۳۹۷). درآمدی بر تحقیق کیفی. ترجمه هادی جلیلی. چاپ دهم. ویراست سوم. تهران: نی.
- گروه مهندسی خرد (۱۳۹۷). داستان توسعه در ایران، دفتر نخست: از صدارت امیرکبیر (۱۲۲۷) تا پیروزی انقلاب اسلامی (۱۳۵۷). تهران: لوح فکر.
- لاجوردی، حبیب (۱۹۹۶). خاطرات شاپور بختیار: نخست وزیر ایران (۱۳۵۷). مجموعه تاریخ شفاهی ایران، جلد دوم: طرح تاریخ شفاهی ایران، مرکز مطالعات خاورمیانه، دانشگاه هاروارد.
- محبوبی اردکانی، حسین (۱۳۵۰). تاریخ تحول دانشگاه تهران و مؤسسات عالی آموزشی ایران در عصر خجسته پهلوی: به مناسبت جشن دوهزار پانصدمین سال بنیان گذاری شاهنشاهی ایران. تهران: دانشگاه تهران.
- مرعشی، ابوالفضل (۱۳۴۴). تحولات دانشگاه تهران از سال ۱۳۲۰ تا ۱۳۴۴. مجله اتحاد ملل، ویژه دانشگاه.
- منتظرالقائم، علی اصغر؛ اسکندری فاروجی، ابوالفضل؛ کجیاف، علی اکبر و وکیلی، هادی (۱۳۹۸). خود مشتمالی در تاریخ شفاهی بنیاد مطالعات ایران: نگاهی انتقادی به حکومت پهلوی و دلایل سقوط آن. فصلنامه پژوهش های انقلاب اسلامی، ۸ (۳۰)، ۱۸۱-۲۰۸.
- مهدوی، محمدنقی (۱۳۶۴). کتابشناسی مدیریت. تهران: مرکز اسناد و مدارک علمی.
- میرزایی، خلیل (۱۳۹۵). کیفی پژوهی: پژوهش، پژوهشگری، و پژوهش نامه نویسی. ۲ جلد. تهران: فوژان.
- ناصرزاده، صادق (۱۳۴۱). سالنامه مؤسس [علوم اداری و بازرگانی]. تهران: دانشکده حقوق و علوم سیاسی و اقتصادی دانشگاه تهران.
- هافمن، آلیس ام. و هافمن، هاوارد اس. (۲۰۰۶). نظریه حافظه: فردی و اجتماعی. ترجمه فرحناز اسماعیل بیگی (۱۳۹۶). دوفصلنامه تاریخ شفاهی، ۵ (۱)، ۶-۲۴.
- Afzal, M., Bazargan, F., Burhanmanesh, M., & Farzangan, S. (1969). Guide to higher education in Iran. Tehran: Regional Cultural Institute. (in Persian)
- Alford, L. P. (1912). Scientific Management in Use. American Machinist. 36 (14), 550.
- (1922). Ten Year's Progress in Management. Transactions American Society of Mechanical Engineers. 44, 1243-1276.
- (1932). Ten Year's Progress in Management: 1923-1932. Transactions American Society of Mechanical Engineers. 55, 241-251.
- Alvani, S. M. (2019). Public management. Tehran: Ney publication. (in Persian)

- Arkan, M. (1973). Management schools and their development in the world and in Iran. *Journal of administrative techniques*. 46 & 47, 76-80. (in Persian)
- ASME (1912). The Present State of the Art of Industrial Management: Majority Report of Sub-Committee on Administration. *Transactions American Society of Mechanical Engineers*. 34, 1131-1229.
- (1929). Record and Index. *The American Society of Mechanical Engineers*. 3.
- Badiei, A. (1966). The course of management in Iran. *Journal of administrative techniques*. 11 & 12, 40-47. (in Persian)
- (1966). The course of management in Iran. *Journal of administrative techniques*. 2, 64-69. (in Persian)
- (1967). The course of management in Iran. *Journal of administrative techniques*. 16, 38-42. (in Persian)
- Basharat, A. (1973). Evolution of administrative thought and fundamentals of administration. Tehran: University of Tehran, School of Public and Business Administration. (in Persian)
- Cassell, C., & Symon, G. (2004). *Essential guide to qualitative methods in organizational research*. London: SAGE.
- Danaeefard, H., Alvani, S. M., & Azar, A. (2019). *Qualitative research methodology in management: a comprehensive approach*. Tehran: Saffar Publications. (in Persian)
- Duncan, W. J. (1989). *Great Ideas in Management*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Farshid, R. (2017). Oral History Rules and Regulations. *Biannual Journal of Oral History*. 5 (1), 26-43. (in Persian)
- Flick, U. (2018). An introduction to qualitative research. Translated by H. Jalili. Tehran: Ney publications. (in Persian)
- Fraenkel, J. R., & Wallen O. E. (2009). *How to design and evaluate research in education*. New York: McGraw-hill.
- Griffin, R. W. (2012). *Fundamentals of management*. Boston: Cengege learning.
- Hoffman, A. M., & Hoffman, H. S. (2006). Memory theory: individual and social. Translated by Ismail Beigi, F., (2017). *Biannual Journal of Oral History*. 5 (1), 5-25. (in Persian)
- Keulen, S., & Kroeze, A. (2014). Introduction: the era of management: a historical perspective on twentieth-century management. *Management & Organizational history*. 9 (4), 321-335.
- Kreitner, R. (2009). *Management*. Boston: Houghton Mifflin Harcourt Publishing.
- Lajevardi, H. (1996). *Memoirs of Shapur Bakhtiar: Prime Minister of Iran (1978)*. Iranian Oral History Collection, 2nd Vol. USA: Oral History of Iran, Center for Middle East Studies, Harvard University. (in Persian)
- Lavrakas, P. J. (2008). *Encyclopedia of survey research*. California: SAGE.
- Leavy, P. (2011). *Oral history. Series Understanding Qualitative Research*. New York: Oxford University Press, Inc.
- Mahboubi Ardakani, H. (1971). The history of the evolution of Tehran University and Iran's higher educational institutions during the blessed Pahlavi era: on the occasion of the celebration of the 2500th anniversary of the founding of the Iranian Empire. Tehran: University of Tehran. (in Persian)
- Mahdavi, M. N. (1985). *Management bibliography*. Center for scientific documents. (in Persian)
- Marashi, A. (1965). Developments of Tehran University from 1941 to 1965. *United Nations magazine. special for the university*. (in Persian)
- Merrill, B., & West, L. (2009). *Using Biographical Methods in Social Research*. London: SAGE.
- Micro Engineering Department (2018). *The story of development in Iran, the first book: from the chancellery of AmirKabir to the victory of the Islamic Revolution*. Lohe Fekr Publications. (in Persian)
- Mirzaee, K. (2016). *Qualitative research: research, researching and research writing*. 1 & 2 Volume. Foojan Publications. (in Persian)
- Montazrolghaaem, A., Eskandari Farouji, A., Kajbaf, A., & Vakili, H. (2019). Self-Esteem in the Oral History of the Iranian Studies Foundation; A critical look at the Pahlavi government and the Causes for its fall. *Islamic Revolution Research*. 8 (30), 181-208. (in Persian)
- Munslow, A. (2006). *The Routledge companion to historical studies*. London: Routledge.
- Naserzadeh, S. (1341). *Annals of Institute of Administrative and business Sciences*. Theran: Tehran University. Faculty of Law and Political and Economic Sciences. (in Persian)
- Novicevic, M. M., Owen, J., Palar, J., Popooola, I. T., & Marshall, D. (2015). *Management and Organizational History: Extending the State-of-the-Art to Historicist Interpretivism*. In Book: *Management History: Its Global Past and Present*. Edited by Bowden, B. & Lamond, D. A Volume in *Management History: Global Perspectives*. Michigan: Information Age Publishing Inc.
- Pollard, H. R. (1982). *Developments in Management Thought*. London: Heinemann.
- Ritchie, D. A. (2015). *Doing Oral History*. New York: Oxford University Press.
- Sheybani Far, M. S., Alvani, S. M., Rastgar, A. A., Damghanian, H., & Danaeefard, H. (2020). History of Management Knowledge in Iran. *Public Management Researches*. 13 (48), 5-25. (in Persian)
- Thompson, P., & Bornat, J. (2017). *The Voice of the Past: Oral History*. New York: Oxford University Press.
- Topping, S., Duhon, D., & Bushardt, S. (2006). Oral history as a classroom tool: learning management theory from the evolution of an organization. *Journal of Management History*. 12 (2), 154-166.
- University of Tehran (1972). *Iranian Management Program: University of Tehran, School of Public and Business Administration, August 9 to September 5, 1972*. Tehran: Tehran University Publications. (in Persian)

- (1973). Tehran University guide for academic year 1973-74. Tehran: University of Tehran Publications. Educational studies office of Tehran University. (*in Persian*)
- (1974). Tehran University guide for academic year 1974-75. Tehran: University of Tehran Publications. Educational studies office of Tehran University. (*in Persian*)
- Wren, D. A. (1987). Management history: issues and ideas for teaching and research. *Journal of Management*. 13 (2), 339-350.